

O sodobnih tveganjih, grožnjah in nevarnostih – postmoderna družba v slogu staromodne »hiše strahov«

Zoran Kanduč*

Zastraševanje ljudi je že od nekdaj izjemno pomemben nadzorni mehanizem. To pa velja tudi za porajajočo se postmoderno, tržno ali »brezglavo« družbo. Tudi sodobna družba je namreč družba strahu, tj. družba, katere temeljno družbenopsihološko lepilo (in gibalo!) je strah. Današnji strahovi so – kot vselej – raznovrstni, njihovi najvažnejši epicentri pa se skrivajo na ekonomskem področju. No, pravzaprav se sploh ne skrivajo, saj so, kot je videti, že dodobra znani vsem. Tu gre predvsem za strah pred izgubo zaposlitve oziroma vira dohodkov in *eo ipso* še vrste drugih pravic. Ta strah (pred ekonomskim neuspehom/porazom in z njim povezanimi prikrajšanji ali celo izključenostjo iz normalnih družbenih tokov) razpihuje konkurenčno vojno med – strukturno (in globalno!) zelo oslabljenimi – prodajalci delovne sile. Divje tekovanje za službe (oziroma plačana heteronomna/abstraktna opravila) pa še bolj krepí čedalje bolj avtoritarno oblast (moč & silo) javnih in zasebnih delodajalcev (razloček med njimi je vse manj relevanten in vse bolj zabrisan). V medijsko-politični govorici imata najbolj izpostavljeno vlogo strah pred organizirano in neorganizirano (zvečine premoženjsko) kriminaliteto ter strah pred »terorizmom«, tj. pojavom, ki je ideološko opredeljen (»skonstruiran«) na tak način, da iz njega izpadejo teroristične prakse najmočnejših držav v svetovni hierarhiji, predvsem seveda ZDA (in njenih poslušno-ustrežljivih vazalov). To kajpak ni nikakršno presenečenje, saj so se vladajoči vselej zatekali k zbujanju strahu v srcih »moralne večine«, ki da se mora bati predvsem nevarnih revežev (»onih doli in tam daleč«), ne pa nevarnih nosilcev družbene moči in škodljivega delovanja ekonomskega – v sodobnem kontekstu kajpak kapitalističnega – sistema in z njim povezanega strukturnega nasilja (ki ga s svojo konformnostjo in instrumentalnim aktivizmom perpetuira prav »moralna večina«).

Ključne besede: postmoderna družba, družba tveganj, strahovi in nevarnosti, žrtve

UDK: 343.988 : 316.3 + 316.62

Uvodna opazka

Oznaka »družba tveganj« se je, kot je videti, že dokaj trdno zasidrala v sodobni družboslovni zavesti. Zato ne preseneča, da je – mnogopomenski in prejkone dokaj ohlapno (ali vsaj precej dvoumno) opredeljeni – pojem »tveganje«¹ našel svoje mesto tudi v kriminološkem polju, na zelo heterogenem (oziroma multi- in interdisciplinarnem²) terenu torej, ki ga označuje

kalejdoskopski spekter (morda bi bilo še ustrežnejše zapisati *patchwork* ali celo *patchwork*) raznovrstnih perspektiv, prijemov in teoretskih sklopov.

Kaj je pravzaprav »tveganje«? Ta beseda, ki pa nastopa, podčrtajmo, v nadvse različnih in celo naglo spreminjajočih se (fleksibilnih in fluidnih) kontekstih (in se tudi zato izmika natančni ali strogi definiciji), se najpogosteje nanaša na verjetnost, da nekoga doleti smrt, bolezen, poškodba ali kaka druga negativna posledica (oziroma gmotna ali »moralna« škoda),³

* Zoran Kanduč, doktor pravnih znanosti, raziskovalec na Inštitutu za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Poljanski nasip 2, Ljubljana.

¹ Oznako »tveganje« uporabljamo kot poslovenjeno različico izraza »riziko« (*risico* izvira iz španske besede *risco*, ki označuje morsko čer, tj. eno izmed nevarnosti, ki pretijo ladjam). Poudariti velja, da riziko nima zgolj negativne konotacije (čeprav je ta – vsaj v aktualnem kulturnem ozračju – čedalje izrazitejša). Prevzeti riziko namreč implicira, da se zavestno in hote izpostaviš nevarnosti (oziroma postaviš na kocko kako vredno dobroto), medtem ko sledi pozitivno opredeljenemu cilju (npr. dobičku v gospodarskih poslih). Skratka: tvegati pomeni, da deluješ v okoliščinah, kjer obstaja možnost (pravzaprav večja ali manjša verjetnost) škode ali izgube, in sicer istočasno z možnostjo pridobitve nečesa, kar je zaželeno ali vsaj hoteno.

² Kriminologijo že tako rekoč vse od njenih začetkov dalje označuje zlahka prepoznavna multidisciplinarna narava. Kriminologi so si (in si še vedno) izposojali pojmovna, teoretska, metodološka in druga »orodja« iz najrazličnejših disciplin, kot so biologija, psihologija, antropologija, sociologija, politologija, geografija, ekonomija, pravna veda, zgodovina in lingvistika. Od tod izvira zamotan in najbrž nerešljiv pro-

blem, ki bi se ga dalo vsaj za silo artikulirati z naslednjim vprašanjem: ali je kriminologija s svojo nesporno multidisciplinarnostjo neodvisna disciplina (z različnimi poddisciplinami) ali pa jo je pravilneje opisati kot interdisciplinarno polje (ki kliče k čimbolj popolni integraciji poddisciplin v poenoteno celoto)? Cote (2002: xvii) v tej zvezi ocenjuje, da je kriminologija »nekje vmes«, tj. na zmuzljivem (oziroma fluidnem, mobilnem in fleksibilnem) območju med multidisciplinarnostjo in interdisciplinarnostjo. Ob tem pa velja opozoriti, da se razvoj kriminološke teorije v zadnjih dveh desetletjih vse bolj odločno pomika v smeri, ki vodi k integraciji, namreč »prepoznavanju skupnih razsežnosti dveh ali več teorij z namenom ustvariti sintezo, ki bo pojasnjevalno superiorna vsaki posamični teoriji« (Akers 2001: 238).

³ V tej zvezi velja razločiti vsaj dve situaciji: (a) posameznik lahko s svojim delovanjem (oziroma ravnanjem, ki zasleduje kak pozitivno vrednoteni cilj ali pa ima namen že v samem sebi) vpliva na verjetnost pojavitve škodnega dogodka; (b) posameznikovo delovanje v ničemer ne vpliva na verjetnost nastanka škode. Furedi (2002: 17–20) v tej zvezi

tveganje je torej povezano z nevarnostjo oziroma grožnjo nečemu, kar posameznik dojema kot vrednoto (v tej zvezi je, že kar na začetku, nujno poudariti, da je za tveganje ključna prav negotovost nastanka škode, pri čemer pa je tudi raven ali stopnja te negotovosti običajno negotova in je potemtakem vselej dovzetna za refleksivno problematizacijo).

Čedalje pogostejša raba oznake »tveganje« (in njenih izpeljank) v kriminoloških besedilih je brez dvoma vsaj delno pogojena z njeno priljubljenostjo (ali nemara celo modnostjo) v družboslovnih diskurzih in medijski produkciji. Po drugi strani pa je vsekakor utemeljena tudi na aktualnem »stanju stvari« v postmoderni verziji kapitalistične družbe. Namreč: subjektivno doživeta ogroženost (*risk consciousness*), strah (oziroma nerazvezljivi kompleks tesnob in bojazni), občutek negotovosti in podobne emocije, ki se navezujejo na – realne in/ali umišljene – nevarnosti (ali »tveganja«), igrajo v današnjih družbenih kontekstih (pa tudi v najbolj banalnih vsakdanjih interakcijah in osebnih, bolj ali manj rutinskih praksah) zelo pomembno, pravzaprav večrazsežnostno vlogo, ki jo je vsekakor treba natančno opisati in pojasniti. Prav to pa je ključni namen tega sestavka.

Grožnje in nevarnosti

Grožnja je pojav, ki zgošča – večjo ali manjšo – verjetnost, da se bo zgodilo (ali iz njega izcimilo) nekaj slabega: da bo poškodovana neka vrednota, tj. da bo prišlo do škode. Večja je verjetnost, da se bo zgodilo nekaj hudega, in bolj ko je pomembna ogrožena vrednota, bolj je grožnja grozljiva, grozna.

Groženj je kajpada nič koliko (upoštevati pa velja, da nevarnosti niso družbeno in zgodovinsko nespremenljive: to, kar šteje za nevarnost v času in prostoru X, ni nujno dojet kot nevarno v vrednotno-normativni optiki, ki prevladuje v času in prostoru Y). Je sploh kaj, kar ne bi moglo delovati kot grožnja? Je kdo, ki ni ali ne bi mogel biti grozljiv (če že ne v razmerju do drugih, pa vsaj v razmerju do samega sebe)? Že to, da sem živ, je (lahko dojet kot) grožnja: vem namreč (četudi o tem nerad razmišljam), da bom umrl, in sicer prej ali slej (četudi običajno ravnam, kot da bi bil nesmrten⁴). Tudi to, da sem zdrav, je lahko grožnja: že naslednji trenutek lahko zbolim ali se poškodujem, zakaj material (*hard-* in *software*), iz katerega smo sestavljeni,

ocenjuje, da je v sodobni »družbi prosto lebdečega strahu« (tj. v kulturnem ozračju, kjer se strah oprijema zdaj te zdaj one izkušnje, prakse ali pojave) opaziti težnjo, da sodba »Oseba A tvega« pridobiva vse izrazitejšo moralno konotacijo: »Ni prav, da A tvega«, »A ne sme tvegati« (oziroma »A mora opustiti delovanje, ki je tvegano«) ali »A se mora izogniti tveganju« (in sicer navzlic temu, da sploh ni gotovo – ampak je zgolj bolj ali manj verjetno –, da bo dejansko nastopila škoda).

⁴ In še več. Celo smrti drugih ljudi pogosto dojemamo z začudenjem (»kako je to mogoče«) ali nejevero (»saj ni mogoče«).

je krhek, ranljiv, dojemljiv za bolezen in nepredvidljiv (prav tveganja, ki zadevajo zdravje, so v današnji družbi deležna izjemne pozornosti; vsakdo – tudi ali celo predvsem tisti, ki je zdrav – mora ravnati odgovorno, preudarno, osveščeno, preventivno in v skladu z malone nepreštevnimi, neredko pa tudi protislovnimi ali vsaj naglo spreminjajočimi se napotki strokovnjakov). In celo to, da sem človek, je grožnja: ne (nujno) zato, ker sem rojen s freudovskim gonom po smrti (ki se utegne preusmeriti navzven in postati grožnja za druge),⁵ ampak (predvsem) zato, ker nisem ujet v vizijo »emocionalnega tunela« oziroma nisem scela in brezupno posrkan v trenutno razpoloženje, tako da se zavedam (kajpak ne vselej in ne vedno enako izostreno), da sem zmožen storiti (ali opustiti) kaj drugega od tega, na kar napeljuje aktualna čustvena dispozicija. Prav to (samo)zavedanje pa na stežaj odpira duri neizogibnim konfliktom med različnimi relevantnimi motivi, in sicer na specifični, pravzaprav značilno človeški ravni, ki je pogojena z velikimi mentalnimi kapacitetami, tj. inteligenco, ki omogoča izjemno domišljijско aktivnost in posledično nujno soočanje z zamotanimi življenjskimi dilemami, celo grozljivimi notranjimi konflikti (včasih pa tudi s skrajno destruktivnimi motivi), ki nimajo ene same, vselej in povsod zadovoljive moralne rešitve, namreč sistema prioritete, ki nakaže, kateri motiv/vrednota naj prevlada v določeni situaciji (in zakaj velja žrtvovati druge).

Če rečemo »X je grožnja«, potem to implicira, da se določene nevarnosti zavedamo. Seveda pa se lahko pri tovrstnih sodbah tudi (z)motimo. Zdi se, da so še posebej pogoste zmote, ki zadevajo kvantitativno oceno nevarnosti. Kolikšna je v resnici grožnja, ki je povezana z X-om? Kako nevaren je dejansko ta pojav? Kolikšna je verjetnost, da bo povzročil resno škodo, morda celo katastrofo? Odgovori – laični in strokovni – na tovrstna vprašanja so pogosto protislovni in kontroverzni (to pa še dodatno oteži subjektivno ali refleksivno presojanje groženj in nevarnosti). Zgodi se, da kako grožnjo podcenimo (in ne dojamemo pravilno njene resnosti), neko drugo pa precenimo (četudi tega neredko ne moremo vedeti z gotovostjo, in sicer zlasti tedaj, ko se grožnja naknadno zmanjša zaradi našega preventivnega delovanja, ki ga je motivirala izhodiščna ocena ne-

⁵ Freudova metapsihološka domneva o obstoju »nagona k smrti« je že na prvi pogled precej osupljiva, saj implicira, da ima človek v svoji notranjosti »instalirano« močno željo umreti, in sicer željo, ki ni le ena izmed mnogih, ampak je pravzaprav *basic instinct*, tj. naravna sila, ki je skupaj z Erosom vpletena v neprekinjeni boj za življenje in smrt (v katerem naposled, kot vsi dobro vemo, tudi zmaga). Gre za univerzalno, imanentno, v živečo organsko snov vrojeno smrtonosno (ali regresivno) težnjo, ki teži k zgodnejšim, manj aktivnim, mirnejšim, v bistvu inertnim ali anorganskim stanjem (ki so obstajala pred nastankom življenja). Takšno pojmovanje človeške narave je očitno »manibejsko«, saj predpostavlja dve antagonistični in nespravljeni človeški tendenci, ki sta radikalno razločeni in nista v nikakršni intelegibilni relaciji, poleg tega pa izhaja iz nevzdržne podmene, da je človek bistveno osamelec (oziroma egoist, čigar delovanje je vselej usmerjeno zgolj in izključno proti njemu samemu), ne pa družbeno bitje.

varnosti). Dogaja pa se tudi to, da sprva zmotno oceno nevarnosti za nazaj naredimo za ustrezno, npr. tako, da se do neke socialne skupine obnašamo, kot da bi bila skrajno nevarna (ali sovražna), ta »grožnja« pa ravno zaradi našega represivnega/nasilnega delovanja dejansko začenja postajati za nas vse bolj nevarna (in sovražna),⁶ s tem pa nehoti in nevede priskrbi »dokaze«, da je bila naša izhodiščna predpostavka (ali »prerokba«) pravilna.

Nemara najbolj v oči bijoči, skorajda epski zgled napačne – pravzaprav politično in medijsko zmanipulirane – ocene resnosti neke posamezne grožnje, ki smo ji bili priča v zadnjem času, je agresija ZDA na Irak (ob vdani podpori Velike Britanije in simbolični asistenci fantomske »koalicije voljnih«, tj. peščice zvestih vazalov). Ta brezobzirni in hladnokrvno (nesporno pa tudi izredno strokovno) izvedeni napad, ki se je zgodil brez mandata Varnostnega sveta in v nasprotju z mednarodnim pravom oziroma Ustanovno listino Organizacije združenih narodov (za nameček pa mu je nasprotovalo še večinsko mnenje svetovne javnosti), je bil utemeljen z grožnjo, ki da jo je predstavljal Irak za varnost ljudi v ZDA in VB (ali celo za celotni »civilizirani« svet). Bistvo te nezaslišane grožnje, ki naj bi zahtevala (in obenem še upravičevala) nemudno, takojšnjo represivno (pravzaprav »policijsko«) ukrepanje (*pre-emptive strike*), je bilo iraško »orožje za množično uničevanje« (beri: jedrska, biološka in kemijska oborožitev). Kaj se je dogajalo s to razvpito grožnjo (ki je bila po javno izraženem mnenju britanske vlade že do te mere resna, da bi lahko ogrozila varnost njenih podanikov v – reci in piši – pičlih 45 minutah), vemo: mednarodni inšpektorji je pred uradno agresijo niso našli (neuradno je agresija potekala že pred začetkom njihovega dela in med njim, npr. z rednim bombardiranjem anglo-ameriških

letalskih sil), med samo agresijo za čuda ni bila aktivirana, po padcu iraškega režima pa je okupatorske sile tudi niso našle (ključni gospodarji vojne so zato spremenili retorično zavajanje: govoriti so začeli o programih za razvijanje »orožja za množično uničevanje«, o virtualnih grožnjah torej, ki naj bi obstajale zgolj v glavah iraških znanstvenikov, »jedrskih mudžahedinov«).

Tudi zgledov, ki ilustrirajo podcenjene grožnje, je nič koliko. Podcenjevanje tveganj je pogosto pogojeno z zmotnim prepričanjem, da človeška zloba prebiva »tam nekje zunaj«, v drugih, pravzaprav v manjšini drugačnih bitij, ne pa v nas, dobrih, nedolžnih in neoporečnih pripadnikih »moralne večine« (*moral majority*). Opraviti imamo torej z mnenjem, da zločin-skost domuje predvsem v posameznikih, ki se od nas bistveno – in neredko že čutno prepoznavno – razlikujejo, in sicer zaradi svojega bodisi biološko determiniranega bodisi kulturno prenesenega, vsekakor pa nadvse trdoživega, morda celo neizkorenljivega bistva. Takšno gledanje je kajpak hudo kratkovidno in popačeno, saj ne opazi – oziroma noče opaziti – raznovrstnih potencialov za škodljivo (in nasploh nemoralno) delovanje, ki se skrivajo v povsem normalnih, ustrezno socializiranih posameznikov, v splošnem pripravljenih ravnati v skladu s »črko in duhom« veljavnih predpisov, organizacijskimi procedurami (+ institucionalno opredeljenimi cilji), večinskim javnim mnenjem ali durkheimovsko »skupno moralno zavestjo« (*conscience collective*): zgodovinske izkušnje (npr. nacistični holokavst in vrsta drugih večjih ali manjših podobnih množičnih eksterminacij) pa tudi nekateri socialnopsihološki eksperimenti (npr. Milgramovi in Zimbardovi) so pokazali, da so tudi nepatološke/zdrave, dobro prilagojene in povsem neproblematične osebe zmožne prostovoljno storiti izjemno kruta dejanja ali vsaj sodelovati pri izvedbi nasilnih operacij izrednih razsežnosti (oziroma jih posredno omogočati, npr. s pasivnostjo ali nekritično ubogljivostjo).

Grožnje registriramo s čuti (ne le z očesom, tem »hegemonom« v človeškem čutilnem aparatu) in razumom (ali pa s celotnim spoznavnim »mehanizmom«). Katere grožnje so najnevarnejše, najbolj strašljive? Preprostega odgovora ni, saj je vse odvisno od vrednote, ki je ogrožena (kaj in koliko nam pomeni oziroma kje se trenutno nahaja v strukturi naših prioritet), in seveda od ocenjene verjetnosti nastanka škode. Kakor koli že, vsaj na prvi pogled je videti, da so še posebej problematične čutno nezaznavne grožnje, npr. nevidne. Zakaj? Predvsem zato, ker zbujajo občutek nebogljenosti in ogroženosti hkrati: vemo, da je grožnja bolj ali manj verjetno »tu nekje«, ne vemo pa, kje natančno je (in kdaj), tako da se ne moremo braniti (oziroma to počnemo dosti težje kot v primerih, ko lahko nevarnost prostorsko in časovno nedvoumno lociramo). Kot zgled tovrstnih groženj so pogosto navedeni stupi v okolju ali – če uporabimo Giddensovo oznako – človeško/družbeno proizvedena tveganja. Toda pozor! Kakšna in kolikšna je dejansko grožnja, ki je povezana s kapitalistično »humanizacijo« narave, tj. uničevanjem

⁶ Presenetljivo je (a le na prvi, dokaj naivni pogled), kako zloba ljudi je podležejo propagandi in verjamejo trhlím, celo za lase privlečenim dokazom o domnevni grožnji, ki da jo predstavlja ta ali oni sovražnik. Še bolj presenetljiva – zlasti če ne upoštevamo običajne, zgolj navidezne blage sovražnosti, ki tli v posameznikih in ostaja praviloma skorajda neopazna (celo za njene »lastnike«) ali komajda (če sploh) ozaveščena (četudi je vitalni dejavnik v njihovih življenjih, približno tako kot zrak, ki ga dihaajo, in katerega pomembnosti se praviloma zavejo šele tedaj, ko ga zmanjka ali se drastično predrugači njegova kvaliteta) – pa je nemara lahkota, s katero sovraštvo preskakuje z ene grožnje na drugo, z enega nasprotnika na drugega, z enega utelešenja arhetipskega Drugega (oziroma Zlobe) na drugega Drugega (ali sovražnika *par excellence*, bitja, ki si »onstran razumnega dvoma« zasluži, da ga izločimo iz družbe, kajpak dobre in nedolžne družbe). Midgley (2001: 127–130) v tej zvezi ocenjuje, da bolj ko je neka »nevarna« ali »rizična« skupina nepoznana (bolj ko je od »nas« psihološko ali še kako drugače oddaljena), lažje je nanjo projicirati lastne fantazme, jezo, sovraštvo in zatrto agresijo – lastno zlobo. In prav ta projekcija je tisto, kar zbujajo največ strahu. Dokler ostaja ta zloba nezavedno projicirana, jo je skrajno težko (če sploh) oslabiti ali izničiti. Represivno zatiranje tistih, ki so dojeti kot utelešenje Zla, običajno ne omili zlobnosti (in strahov) tistih, ki se borijo proti Sovražniku (ampak jo neredko še stopnjuje).

in onesnaževanjem naravnega »okolja«? Mnogi so prepričani, da so tovrstne nevarnosti izjemne,⁷ že skorajda katastrofične.⁸ Ampak kako bi si potem razložili dejstvo, da ljudje v razvitih in bogatih družbah (namreč tistih, ki zasedajo dominantne pozicije v globalni ekonomsko-politični hierarhiji) živijo zelo dolgo, celo čedalje dlje (zlasti ženske), in to navkljub nevarnemu ali škodljivemu okolju (oziroma navzlic oporečnemu zraku, vodi, soncu in živilu)?

Nekatere grožnje (ali nevarnosti) niso nevidne zaradi svoje imanentne narave, ampak predvsem zato, ker jih take naredi vladajoča ideologija oziroma medijski (»kulturni«) molk. To velja, denimo, za tveganja, ki so povezana z delom. Zgolj za zgled: mednarodna organizacija dela je izdala dokument (javna občila so ga v glavnem zamolčala), ki razkriva dejstvo, da je vsako leto na svetu 270 milijonov zaposlenih, ki so žrtve nesreč pri delu, 160 milijonov delavcev pa stakne poklicno bolezen (prim. Ramonet 2003: 1). Še več, omenjena študija je pokazala, da število delavcev, ki umrejo med izvrševanjem svojega poklica, presega dva milijona letno (vsak dan torej delo ubije 5.000 oseb!). In, ne pozabimo, te številke so podcenjene, »konservativne«: tako imenovano temno polje je na tem področju skoraj gotovo še dosti širše,⁹ še bolj grozljivo.

⁷ Nesporo je, da bi lahko onesnaževanje in uničevanje okolja vsaj načeloma zmanjšali ali omejili. Vprašanje pa je, ali – oziroma v kolikšni meri – je to v kapitalističnem sistemu sploh mogoče: velja namreč upoštevati, da destruktivnost kapitalistične ekonomije (proizvodnje in trošenja) ni nikakršno naključje ali deviacija, ampak sledi iz normalne/normativne poslovnoekonomske racionalnosti, ki temelji na socialno-ekološki eksternalizaciji stroškov (prim. Kurz 2000: 119). In še več, vprašljivo je, ali – oziroma v kolikšni meri – si tega sploh želimo: v kolikšnem obsegu in na katerih področjih bi bili pripravljeni spremeniti naše potrošniške prakse? Vsekakor pa je zanimivo (morda celo paradokсно), da sodobne družbe z izjemno silovitostjo in vztrajnostjo preganjajo strupe, ki si jih ljudje vnašajo prostovoljno (tj. droge), neprimerno bolj prizanesljive pa so do strupov, ki v nas prihajajo neprostovoljno (ti delujejo, kot da bi bili *just a matter of fact*).

⁸ François-Xavier Albony v poučni in zanimivi knjigi *Le temps des catastrophes* opozarja, da so naravne katastrofe čedalje manj katastrofične (predvsem po zaslugi tehnoloških inovacij), kljub temu pa se o njih – in to je vsekakor zanimiv paradoks – vse več govori. Pisec v tej zvezi poudarja, da so postale katastrofe eden izmed minoritnih vzrokov smrtnosti. No, upoštevati pa velja, da katastrofičnost naravnih katastrof ni naključno (ali enakomerno) porazdeljena (to sicer velja za večino sodobnih tveganj!). Najhujše posledice občutijo v najrevnejših državah, kjer živi kar 75 odstotkov žrtev naravnih katastrof (za primerjavo: v najbogatejših državah živita pičla dva odstotka žrtev naravnih katastrof).

⁹ Ob osebah, ki so obredno žrtvovane na oltarju povečevanja gospodarske rasti, stopnjevane konkurenčne vojne in gonje za dobički (oziroma so »kolateralna škoda« ideološko zatajene razredne/socialne vojne), se kaže spomniti še na mnoge druge viktimizirane »junake dela«, npr. na armade utrujenih, alieniranih, brezvoljnih, izčrpanih, ponižanih, eksploatiranih in zatiranih proletarcev.

No, po drugi strani (oziroma na drugih, ideološko manj kočljivih področjih) pa se eksperti, aktivisti in mediji (bodisi posamič bodisi v skupni navezi) pogosto zatekajo k metaforam, kot sta »temno polje« ali »vrh ledene gore«, ki signalizirata, da so ljudje izpostavljeni številnim resnim grožnjam, tveganjem ali nevarnostim, ki ostajajo v precejšnji meri nevidne, neopazene, neimenovane, nepriznane, zatajene (včasih posežejo tovrstne »kampanje strahu« k še bolj radikalnim retoričnim pripomočkom, npr. k vsaj na prvi pogled dokaj paradoksnim oznaki »nevedne žrtve«, ki se nanaša na posameznike, ki se sploh ne zavedajo svoje »identitete«, namreč tega, da so žrtve, in sicer predvsem zato, ker svojega položaja ne dojemajo v – kajpak po strokovni oceni – »pravilni« normativno-vrednotni optiki). Opraviti imamo s strategijo, ki je dovolj očitna in temelji na podmeni, da je javnost v zvezi s specifičnimi tveganji neosveščena: ne zaveda se vseh dimenzij nevarnosti, ki bolj ali manj pritaženo prežijo v navidezno varnih in neproblematičnih intersubjektivnih kontekstih in družbenih institucijah (kot sta npr. družinski dom in šola). Takšne pristope je pogosto zaslediti, ko steče beseda o družinskem, vrstniškem in spolnem nasilju. Najbrž ni nobenega dvoma, da je seznanjanje splošne javnosti (in še posebej potencialnih žrtev ali – zlasti ko gre za otroke – njihovih staršev¹⁰) o nevidnih aspektih te ali one nevarnosti (oziroma škodljivega pojava) običajno postavljeno v funkcijo prevencije: vodi ga želja zmanjšati viktimizacije in pomagati žrtvam. Pri tem pa se protagonisti »zbujanja strahu« ali »generalnega zastraševanja« (ki pa je seveda zamišljeno in utemeljeno kot dobronamerna aktivnost, ki naj bi privedla do redukcije tveganj in povečanja varnosti) radi zatečejo k semantični širitvi določene grožnje. Na primer: v pojem »spolno nasilje« vključijo vse možne oblike tega pojava, od najbolj krutih posilstev do nezaželenih erotično konotiranih opazk na kakem javnem prizorišču. Učinek takega konceptualnega napihovanja posameznih problemov je scela pričakovano: širša je definicija »nasilja vrste X«, več konkretnih primerov je mogoče vključiti vanjo, tako da dobi obravnavani fenomen strašljive, neredko že kar epidemične razsežnosti (na nek način postane celo »normaliziran«, kajpak v statističnem pomenu te besede). Vzporedno z razširjanjem pojmovnih »balonov«, ki prenašajo opredelitve različnih tveganj, se neizogibno povečuje število

¹⁰ Videti je, da so današnji starši (posebej tisti iz srednjega razreda) zelo zaskrbljeni za varnost svojega otroka. Da bi ga čim bolj(e) zavarovali, so pripravljeni storiti (in opustiti) marsikaj. Na primer: (a) omejiti njegovo svobodo gibanja (zanimivo je, da se to dogaja ravno v času, ko se na veliko govori o otrokovih pravicah); (b) reducirati situacije, v katerih otrok ni pod starševskim nadzorom oziroma ga ne spremlja budno oko osebe, ki je vredna zaupanja (s tem pa otroku onemogočijo, da bi se samostojno ukvarjal z nestrukturiranimi in neprogramiranimi aktivnostmi, ki jih ne nadzirajo odrasli – ali, povedano po domače, z igranjem – in da bi se na podlagi lastnih izkušenj naučil, kako ravnati in se znati v neznanih, nepričakovanih ali tveganjih položajih); (c) vcepljati odraščajočim bitjem nezaupanje ali celo strah pred neznanci (»nikoli ne veš, ali se za prijaznim naličjem dobrohotnega strička skriva pedofil, morilec, ugrabitelj ali kaka druga potencialna grožnja«).

(družbeno priznanih ali vsaj *would-be*) žrtev. In še več, socialni konstrukt »žrtev« postaja že skorajda sinonim za posameznika, ki živi v sodobni družbi: je sploh še kje kdo, ki ni (bil) žrtev te ali one viktimizacije? Ob vsem tem pa nemara ni najbolj bizarno to, da je pod enim in istim pojmovnim dežnikom našla zavetje nadvse heterogena množica ljudi, ampak osupljiva samoumevnost dejstva, da je »žrtev« vsakdo, ki trdi, da se mu je zgodilo nekaj neprijetnega, nezaželenega ali bolečega, in sicer ne glede na to, ali gre za krajo denarnice, preživljanje dopusta v hotelski sobi s pokvarjeno hladilno napravo, posilstvo, po zaslugi prehranjevanja s hitro pripravljeno (in še hitreje požrto) krmo odebeljeno/deformirano telo, ignoriranje s strani sošolcev ...

Strah (ima velike – vse večje? – oči)

Zunanjih in notranjih groženj očitno ne manjka. Nevarnosti – večje ali manjše, bolj ali manj škodljive – so malone povsod, v naravi, družbi, drugih ljudeh in, ne nazadnje, v vsakem od nas (v tej zvezi gotovo ni nezanimivo, da so v današnjih razmerah bolj kot naravna izpostavljenost ali strašljiva družbeno proizvedena tveganja: »naravno« namreč čedalje bolj pogosto nastopa kot sinonim za »zdravo« in »dobro«, ¹¹ medtem ko je »družbeno« vse bolj dojet kot »rizično« ali celo »slabo«). Take in drugačne grožnje so stalna in najbrž edina zares »zvesta« spremljevalka človeka na njegovi kratki ali dolgi poti v smrt. Vsekakor je najrazličnejših »rizičnih« pojavov toliko, da je človeka pogosto (česarvno z različno mero upravičenosti) strah, namreč strah pred tem, da bo izgubil nekaj vrednega, ali pa se boji zato, ker ocenjuje, da precej verjetno ne bo mogel doseči nečesa, kar je zanj smiselno in dragoceno.

Če razumemo grožnjo kot anticipacijo bodoče škode, je strah v takem kontekstu najbrž najbolj naravna (četudi ne nujna ali neizbežna) čustvena reakcija. Strah je precej kompleksna emocija, ki sproži različne odzive, npr. odreenelost, beg, klicanje na pomoč, ofenzivno ali defenzivno spoprijetje (oziroma boj) z nevarnostjo ... Strah ni le čustveno pomagalo za samoohranitev, ampak je tudi emocionalni vzorec, ki ima (bolj ali manj avtonomno) eksistenco *sui generis*. Strah (ki meri na varnost, tj. eliminacijo, oddaljitev ali obvladanje grožnje) tudi ni

»pandeterministična« psihična dispozicija: ni onkraj posameznikovega voljnega nadzora in refleksije.

Ali je strah dober ali slab? In eno in drugo (odvisno od konteksta), vsekakor pa je nujno potreben (absolutna neustrašnost bi bila skrajno nevarna in disfunkcionalna – grožnja *par excellence* za preživetje), neredko pa je tudi močno zaželen, saj se navezuje na vznemirjenja, brez katerih bi bilo življenje dolgočasno (pomislimo na precejšnjo popularnost, pa tudi komercialno uspešnost tako imenovanih adrenalinskih doživetij). Problem pa je v tem, da se bojimo najrazličnejših stvari. Težko bi našli pojav, ki se ga človek ne bi mogel bati (in ki se ga – že kje in že kdaj – ni bal). Vsekakor je dovolj samoumevno, da so reči, ki se jih je treba bati, in reči, ki se jih ne kaže bati. V redu. Ampak, katere so te reči? Česa se moramo bati in česa se ne smemo? Tu konsenz naglo skopni, saj ni enega samega in za vse zveličavnega moralnega in/ali modrostnega pravila, ki bi potegnili jasno in razločno ločnico med vrednotno-normativno dobrimi ali slabimi strahovi.

Grožnja je, skratka, pojav, ki posameznika običajno navda(ja) s strahom. Toda po drugi strani je pogosto grožnja tudi človek, ki ga je strah. Posameznik, ki se boji, utegne biti grožnja zase ali za druge. ¹² V tem ni pravzaprav nič nenavadnega. Izkušnje so pokazale, da je človek, ki ga preganja strah, zmožen narediti mnogo hudega, še posebej, če strah prevlada nad drugimi motivi. Tu ne mislimo zgolj na raznovrstne negativne odboje paničnih reakcij (namreč nerazsodnih, »kratkovidnih« ali nepremišljenih vedenj, ki jih spodbudi nenaden, »ekscitiven« občutek strahu/preplaha), ki jih v sodobni družbi nikakor ne manjka (še bolj kot to pa preseneča težnja, da se takšni vedenjski vzorci čedalje bolj dojemajo kot »razumno« ali »odgovorno« upravljanje tveganj, zlasti nevidnih groženj). V igri je še mnogo več. Zdi se namreč, da je še posebej nevaren tisti posameznik, ki v strahu (npr. za preživetje ali zavarovanje lastne pozicije v družbeni hierarhiji) deluje skrajno, nepopustljivo racionalno, kot skrbni računovodja, ki vestno tehta anticipirane pluse/nagrade in minuse/kazni svojih ravnanj in se pri tem prostovoljno podreja heteronomni logiki sile (+ gospostva),

¹¹ To je še zlasti očitno na področju prehranjevanja. »Naravna« ali »ekološko neoporečna« hrana (pa tudi pijače, npr. voda) postaja pravcata tržna uspešnica, saj se šteje, da je nerazvezljivo povezana z zdravjem (naravno je neškodljiv ali pa celo preprečuje nastanek bolezni) in »odgovornim« prehranjevanjem oziroma – še širše – z »osveščenim« življenjskim slogom. Ob tem pa nemara ni najbolj paradokso to, da poteka slavljenje pozitivnih vidikov narave prav v obdobju, ko je zares »naravne« – s človeškim ali družbenim delovanjem neposredovane – narave vse manj, ampak še zlasti preseneča dejstvo, da se ljudje še vedno dojemajo kot bitja, ki so nekako ločena od narave (kot da bi bilo »človeško« povsem diskontinuirano od »naravnega«) ali pa so celo povzdignjena nad njo (v slogu kvazi božjih transcendenc).

¹² Posameznika je kajpak lahko strah tudi samega sebe, npr. svojega slabega, senčnega ali temačnega »jaza«, tj. negativnih ali zlobnih osebnostnih potez, ki jih neredko dojemajo kot nekakšno zunanjo, tujo, neznano, skrito, grozljivo, nečloveško ali »demonsko« (»vražjo«) silo, ki mu grozi, da ga bo napadla, premagala in vzela v posest (ali »obsedla«); pogosto se zgodi, da subjekt tovrstnih psihičnih negativitet noče priznati kot lastnosti osebe, katere (bolj ali manj samovšečni, nečimrni ali ponosni) »lastnik« je, in zato raje vara samega sebe in goji iluzijo, da zlobnost ni (ali celo ne more biti) inherentna sestavina njegove osebnosti. Če postanejo tovrstne notranje grožnje dovolj resne (in temu primerno neznosne), obstaja precejšnja verjetnost, da jih posameznik projicira v zunanji svet (oziroma jih pripiše drugim), s tem pa nehoti in nevede (po)ustvarja svoje iracionalne strahove in sovraštva, tj. ključno pogonsko gorivo paranoičnega obtoževanja in človeške destruktivnosti (prim. Midgley 2001: 116–122).

predvsem pa učinkovito omrtviči svoj moralni čut – odgovornost za druge – oziroma ga skuša kar najbolj dosledno sinhronizirati z etiko ubogljivosti, disciplinskimi parametri institucije, v kateri in za katero funkcionira kot njen (ne glede na kvaliteto ali kvantiteto osebnega prispevka) nepogrešljivi član ali, še natančneje, agent. Po drugi strani pa utegne posameznik, ki je prežet s strahom (npr. pred izgubo socialnega statusa, občutka normalnosti, članstva v družbeni skupini ali zaposlitve in *eo ipso* dohodka oziroma z njim spojenih pravic), škoditi tudi samemu sebi, npr. na ta način, da je v imenu konformističnega agiranja na delovnem mestu (in celo v tako imenovanem prostem času¹³) pripravljen žrtvovati dobrine, ki so *sine qua non* za sleherno avtonomno, samodoločeno (in zato edino zares smiselno) delovanje, npr. čas in energijo.

Kakor koli že, v današnjem času je opaziti nenavadno težnjo (zlasti v najbolj razvitih – in torej »civilizacijsko superiornih« – družbah), da se boječega, preplašenega posameznika, že skoraj obsedenega z varnostjo (samega sebe in najbližjih, posebej otrok), povzdiguje na pedestal odgovornega državljana, ki se zaveda, »kako nevaran je postal svet, v katerem živimo«, in je zato pripravljen (praviloma na lastne stroške) storiti vse, kar je v njegovi moči, da bi se izognil tveganjem, ki ga skrivoma pričakujejo malone na vseh področjih družbenega življenja; da bi nevtraliziral najrazličnejše nevarnosti & grožnje (*Sicherheit über alles*), si prizadeva ravnati kar najbolj previdno in se je pripravljen marsičemu odreči: »nič ga ne sme presenetiti« oziroma vse (vključno z njim samim) mora biti/ostati »pod kontrolo« (*Safety first*). Furedi (2002: 15–44) v tej zvezi osuplo opozarja na naglico (pa tudi lahkoto), s katero se v najbogatejših/najmočnejših državah (posebno pozornost nameni ZDA in Veliki Britaniji) izmenjujejo razne nevarnosti (ali »rizični« pojavi): danes so to kazniva dejanja (ali nasilje) tipa X, že jutri pa jih zamenjajo kazniva dejanja (ali nasilje) tipa Y; enkrat se v vlogi »javnega sovražnika« *numero uno* ali nevarnosti *par excellence* znajdejo droge (dovoljene ali prepovedane), ob kaki drugi priložnosti pa to nevhvaležno funkcijo opravljajo (vrstni red niti ni pomemben): onesnažena narava (npr. voda, ki jo pijemo, ali zrak, ki ga vdihavamo), genetsko spremenjena hrana, segrevanje ozračja, ozonske luknje, epidemija kake nalezljive bolezni, genetska/reproduktivna tehnologija (oziroma »nori znanstveniki, ki hočejo posnemati boga«), teroristi, antiglobalisti, mafijci, skorumpirani državni uradniki, pedofili, dilerji, narkomani, pijani vozniki, (i)legalni priseljenci, ulične bande, jedrske elektrarne, mobilni telefoni, računalniški ekrani, virusi,

¹³ Zakaj »tako imenovanem«? Zato, ker družba ne pusti posameznika prostega (oziroma »pri miru«) niti po izteku delovnega časa in si ga prizadeva kontrolirati tudi v njegovem »prostem« času, npr. z oblikovanjem sistemsko funkcionalnih želja in potreb, hkrati pa mu dopoveduje, da je samodoločeno delovanje *stricto sensu* – oziroma subjektivizacija (beri: ustvarjanje samega sebe kot subjekta ali boj zoper popredmetenje & odtujitev) – skrajno »rizično«, morda celo neodgovorno početje.

širjenje orožja za množično uničevanje ... Zadeva je, priznajmo, v resnici precej paradokсна. Kako pojasniti presenetljivo razprostranjenost strahov, bojazni in tesnob prav v družbah, ki jih označuje – relativno (in zgodovinsko) gledano – izredno visoka stopnja gmočnega izobilja ali blaginje? Od kod izvira tako zelo močan strah ravno v ljudeh, ki se jim ni treba biti lakote, mraza, državljanske ali medplemenske vojne (niti klasične oborožene agresije kake druge države) in drugih podobnih katastrof? Zakaj se s tolikšnim žarom ženejo za varnostjo, ko pa so v povprečju (in v primerjalni – diahroni in sinhroni – optiki) že tako in tako precej varni? Zakaj postaja (ali pa je morda že postala) varnost¹⁴ temeljna vrednota, celo cilj *an sich* številnih aktivnosti (storitev in opustitev), ne pa stanje, ki je bolj ali manj potrebno predvsem za zasledovanje drugih ciljev?

O nekaterih dejavnikih »kulture strahu«

Strah je bil vselej dokaj stanovitna in scela normalna (četudi nikakor ne edina čustvena) spremljevalka kriminalnih dejanj, tj. ravnanj, ki so nevarna in škodljiva. V tem ni pravzaprav nič nenavadnega. Poudariti pa velja, da je »kriminaliteta« (svojevrsten kanibalški koncept, ki nenasitno požira vsa kazniva dejanja – ne glede na njihovo heterogenost in kvalitativne ali kvantitativne razločke v škodi, ki jo povzročijo posamezniku ali družbi) vse odtlej, ko se je zakoreninila v kulturi kot specifični družbeni konstrukt ali artefakt, služila tudi kot ideološki zaslon, na katerega so bili (in so kajpada še vedno) projicirani tudi strahovi, ki nimajo nobene neposredne povezave s kriminalnimi tveganji (ali viktimizacijami), posebej s tistimi, ki izvirajo iz naglih, sunkovitih in negotovih družbenih sprememb. Kriminaliteta je v takih (namreč tranzicijskih) zgodovinskih obdobjih delovala kot metafora in metonimija vsega, kar je v družbi negativno, strašljivo, moteče ali drugače problematično: kot zlo, ki izvira iz drugega zla oziroma »patoloških« družbenih pojavov, struktur in procesov, hkrati pa je tudi znanilec (+ vzročni faktor) še hujšega zla, morda celo apokaliptičnega razpada družbenega reda (ki je seveda vse prej kot naravno, samoumevno ali enkrat za vselej dano stanje).

Strah je čustvo, ki je bilo deležno precejšnje pozornosti tudi v kriminološkem polju. Kriminologija je že vse od svojega rojstva dalje izhajala iz podmene, da je kriminaliteta (z vsemi negativnimi reperkusijami, med katerimi je seveda tudi strah) resen družbeni problem, ki terja strokovne, znanstveno utemeljene politično-administrativne rešitve. Pripadniki klasičnih in pozitivističnih usmeritev (ali »šol«) so se strinjali vsaj v eni točki: kriminologija mora družbi ali, še natančneje, državi po-

¹⁴ Če opredelimo varnost kot stanje, v katerem posameznik ni izpostavljen nobeni nevarnosti, potem je seveda govor o utopiji, zakaj človek je – končno, ontološko diskontinuirano in ranljivo – bitje, ki se nikoli in nikjer ne more povsem izogniti nevarnostim, in sicer ne glede na to, kaj stori ali opusti.

nuditi čim bolj učinkovite kriminalitetopolitične predloge za zmanjševanje in omejevanje kaznivih dejanj. Ampak kako doseči ta konsenzualno definirani cilj? Klasični kriminologi so v tej zvezi stavili na strah oziroma na zastraševanje potencialnih in dejanskih storilcev, tj. na generalno in specialno preventivo, in sicer s čim bolj učinkovitim delovanjem kazensko-pravnega sistema oziroma z zanesljivimi in zakonsko določenimi kazenskimi sankcijami, ki hitro sledijo kaznivim dejanjem in v celoti eliminirajo prednosti, ki jih pridobi posameznik s kršitvijo kazenskopravne norme. Pozitivistični kriminologi pa so na sceno stopili s tezo, da zgolj strah pred klasičnimi kaznimi ne more zajezi kriminalitete, ki ima globlje individualne vzroke (ali »determinacije«) in družbeno-strukturne korenine. Zato so predlagali individualizirani tretman (ali rehabilitacijske programe) »poboljšljivih« storilcev (obenem pa še eliminacijo ali nevtralizacijo »nepoboljšljivih«, najbolj trdovratnih ali »zakrknjenih« kriminalcev) in vrsto ekonomskih, kulturnih, socialnih in situacijskih preventivnih ukrepov (ki pa se tudi niso izkazali za preveč uspešne).

V zadnjih dveh desetletjih pa dobiva strah pred kriminaliteto v družbi, »posledično«¹⁵ pa tudi v kriminološkem in viktimološkem polju, povsem nove razsežnosti. Številne empirične študije so namreč pokazale, da je strah pred kriminaliteto pravzaprav pojav *sui generis*, ki je vsaj v določeni meri neodvisen od »realnih« stopenj kaznivih dejanj oziroma od »objektivne« verjetnosti kriminalne viktimizacije (na primer: na dan je priplavalo spoznanje, da se pogosto najbolj bojijo tisti, za katere je najmanj verjetno, da jih bo kdo oškodoval ali poškodoval s kaznivim dejanjem,¹⁶ in obratno). Skratka: strah pred kriminaliteto je postal družbeni in politični – pravzaprav precej spolitizirani – problem že sam po sebi, namreč nekaj, kar terjaja specifične rešitve (ali vsaj reakcije), ki implicirajo mnogo več kot zgolj ukrepe za preprečevanje kaznivih dejanj (zakaj pokazalo se je, da zmanjšanje kriminalitete – in potemtakem tudi

kriminalnih tveganj – ne privede samodejno ali premočrtno do ustreznega zmanjšanja strahu): posebne programe za razstraševanje ljudi, tj. zmanjševanje in preprečevanje strahu pred kriminaliteto.

Kriminologi so doslej namenili precejšno pozornost vprašanju, v kolikšni meri je strah pred kriminaliteto (i)racionalen (prim. Young 1999: 68–78; Lee 2001). Vendar pa se zdi, da tovrstne razprave in kontroverze niso obrodile kakšnih posebno obetavnih rezultatov, in sicer predvsem zato, ker so strokovnjaki obravnavali ta fenomen ločeno od drugih strahov, tesnob, bojazni, občutij ogroženosti (+ negotovosti ali »prekarnosti«), nelagodij (*unease*) in panik, ki se pojavljajo v sodobnih družbah. Nadaljnji problem pa je tudi v tem, da so bile v spraševanje o (ne)razumnosti ali (ne)utemeljenosti strahu pred kriminalnimi viktimizacijami (oziroma tveganji) vtakane številne sporne teoretske predpostavke. Na primer: ali je res mogoče dognati, kolikšna je »realna« (namreč znanstveno-avtoritativno ali s »pozitivistično« metodologijo ugotovljena) stopnja tveganja v določenem času in prostoru (oziroma kolikšna je »objektivna« verjetnost, da člani skupine X doživijo neko škodo), v naslednjem koraku empirično izmeriti s tovrstno nevarnostjo povezane strahove in naposled še oceniti njihovo (dis)proporcionalnost? Zdi se, da je to najbrž preveč ambiciozno, morda pa tudi naivno zastavljen raziskovalni projekt, ki izhaja iz implicitne domneve, da posameznik dojema tveganja z nekakšne božje perspektive (ali v simbolno-imaginarnem vakuumu): objektivno, ne pa subjektivno, tj. v (sub)kulturni optiki. Očitno je, da takšno izhodišče ne zdrži kritične presoje. Prav tako pa tudi ni preveč priporočljivo preučevati strahove & tveganja na podlagi podmene, da posameznik interpretira možnosti, da bo postal žrtev kaznivih dejanj, ločeno od drugih podobnih tveganj, npr. izolirano od verjetnosti, da se mu bo pripetilo nekaj, kar resda ni kriminalno v strogem pomenu, je pa kljub temu zanj negativno, moteče, nezaželeno ali strašljivo (včasih tudi zato, ker se utegne stopnjevati ali preleviti v kriminalno viktimizacijo *stricto sensu*).

Kakor koli že, videti je, da dokaj intenzivnih in široko razprostranih strahov pred kriminalom (oziroma njegovimi različnimi podvrstami) vseeno ni mogoče pojasniti zgolj z dejavniki, kot so: (a) visoke stopnje kaznivih dejanj (in drugega »antisocialnega« ali »neolikanega« vedenja) v sodobnih družbah; (b) večja osveščenost ljudi (ki se bolj/e zavedajo raznolikih tveganj, med drugim tudi po zaslugi raznih aktivističnih, zagovorniških, okoljevarstvenih in drugih »nevladnih« organizacij,¹⁷ ob tem pa nikakor ne gre prezreti vloge medijev pri javnem razkrivanju vsakršnih – najraje pač čim bolj netipičnih,

¹⁵ Navednice so v tej zvezi skoraj neizogibne, zakaj upoštevati velja, da je tudi znanstveno preučevanje (in merjenje) strahu pred kriminaliteto v marsičem prispevalo k povečani vidnosti in pomembnosti (zlasti politični) tega pojava. Še drugače rečeno: raziskovalci niso preprosto »odkrili« strahu pred kriminaliteto, ampak so s samim tem (ob pomoči medijev in politikov) tudi sodelovali pri njegovi socialni konstrukciji (po vsej verjetnosti seveda nehoti in nevede). Prim. Lee 2001.

¹⁶ Tu so običajno mišljene predvsem ženske in ostarele osebe. Vendar pa je v tej zvezi neizogibno opozoriti na dejstvo, da je za te – dozdevno pretirano prestrašene (ali celo panične) – osebe v splošnem značilna vrsta samovarovalnih vedenj, tj. storitev in opustitve, katerih primarni cilj je reducirati možne nevarnosti (razkorak med »objektivnimi« tveganji in subjektivnimi strahovi je zatorej vsaj deloma pogojen tudi s tovrstnimi preventivnimi, samoomejevalnimi in previdnimi aktivnostmi). In še več: ženske, denimo, imajo pogosto drugačna, namreč mnogo širša pojmovanja o tem, kaj je nasilje, kakor mladi moški, ki se gibljejo po javnih prizoriščih in so izpostavljeni (statistično gledano) največjim tveganjem, da bodo viktimizirani, poleg tega pa so ženske praviloma tudi manj strpne do nasilnega vedenja (prim. Young 1999: 29).

¹⁷ Število najrazličnejših nevladnih organizacij (NVO) na lokalni, nacionalni in nadnacionalni ravni se je v zadnjem času izredno povečalo (vzporedno s slabljenjem nacionalne države, krizo sistemske legitimnosti ali celo racionalnosti in širjenjem nezaupanja do modernih političnih institucij, pravzaprav do politike nasploh). NVO so upravi-

šokantnih, neobičajnih, presenetljivih in osupljivih – nečednosti, zlorab in škandalov); (c) izrazitejša potreba po višji »kakovosti življenja« (ki implicira tudi čim temeljitejšo eliminacijo vsakovrstnih rizikov, prav gotovo ne zgolj kriminalnih); (č) zmanjšana toleranco do nasilja in drugih potencialno ali dejansko nevarnih pojavov (v tej zvezi velja omeniti tudi fenomen, ki je povezan – če uporabimo Eliasov pojem – z napredovanjem »civilizacijskega procesa«, tj. postopnim zviševanjem medčloveško pričakovanih vedenjskih standardov: gre za čedalje strožja normativna merila za presojo ustreznosti posameznikovega obnašanja v vsakdanjem življenju). V igri je po vsej verjetnosti še mnogo več (ne pozabimo, da dozdevno pretirani strah ni značilen le za dojemanje kriminalnih tveganj, ampak ga je mogoče zaznati tudi na drugih – zdi se celo, da skoraj na vseh – področjih družbenega in zasebnega življenja). Kako bi torej pojasnili to stopnjevano dispozicijo za doživljanje strahu, predvsem seveda tistega, ki je videti nekako neuravnotežen, nesorazmeren, težko (če sploh) razložljiv? Najbolj iskren odgovor bi bil: le s precejšnjimi težavami. Vendar pa kaže vsaj poskusiti (to baje ni greh), in sicer najprej s kritično osvetlitvijo nekaterih najbolj tipičnih socioloških razlag porajanja »družbe strahu« (Furedi).¹⁸

čeno deležne čedalje večje družboslovne pozornosti. Nekateri komentatorji jih hvalijo kot najnovejšo in nemara najvažnejšo silo civilne družbe (tudi na globalni ravni): pozitivna ocena velja posebej za tiste NVO, ki se zavzemajo za najbolj splošne interese človeka, ljudstva, človeštva in celo življenja (in sicer ločeno od države ali pa tudi v nasprotju z njo), obenem pa (npr. s spodbujanjem »aktivnega in reflektivnega državljanstva«) odpravljajo ali vsaj kompenzirajo negativne reperkusije javne apatije, zmanjševanja volilne udeležbe in erozije participacije v tradicionalnih, vse bolj diskreditiranih ali nekredibilnih političnih ustanovah. Nekateri analitiki pa so do NVO bolj skeptični, celo kritični: (a) ker vidijo v NVO subverzivno silo (»skupnostni obraz neoliberalnega projekta«), ki »od spodaj« razjeda nacionalno državo (tako kot jo globalizirani kapital uničuje »od zgoraj«); (b) ker NVO delujejo kot zastopniki splošnih interesov (javnosti ali »ljudstva«), čeprav nimajo formalno-demokratskega mandata (za razliko od izvoljenih politikov in strank), za nameček pa ne delujejo niti kot družbeno protigibanje v strogem pomenu (neredko spominjajo na moderno trgovino z odpustki in drugimi pomagali za simbolično pomirjanje vesti »osveščenih« pripadnikov srednjega razreda); (c) ker NVO potiskajo politiko na raven profesionalnega lobiranja in oligarhičnih omrežij (»skupin za pritisk«, ki tvorijo novi, kvazi alternativni znotrajsistemski establišment); (č) ker prepogosto delujejo po merilih medijsko-političnega teatra ali spektakla (»akcije so uspešne, če so medijsko odmevne: publiciteta je zakon!«) oziroma po načelih kapitalističnega menedžmenta; (d) ker so NVO pravzaprav kapilarni končiči (oziroma najnižja, »demokratska« podtata) porajajoče se globalne države kapitala ali »imperija« (Negri in Hardt).

¹⁸ Paradokso je, da se strašljiva oznaka »družba strahu« nanaša na najmočnejše in najbogatejše svetovne države (npr. ZDA in VB), ne pa na socialna okolja, ki so značilna npr. za Ruando, Somalijo, Zaire (oziroma Demokratično republiko Kongo), Angolo, Mozambik, Sierra Leone, Sudan, Zahodno Saharo, Indonezijo, Irak ... Skratka: pojem »družba strahu« se uporablja za razumevanje relativno najbolj varnih

1. Strah in ontološka negotovost

Nagnjenost k strahu bržkone ni nepovezana s povečanim občutkom »ontološke negotovosti« (Giddens), tj. progresivnim krčenjem območij (v vsakdanjem življenju), kjer prevladujejo (vsaj relativno) samoumevni, gotovi, predvidljivi, nespremenljivi, trdni, nedvoumni, nevprašljivi, neproblemizirani, normalni ali celo (vsaj na videz) naravni vzorci (oziroma – če uporabimo rahlo karikirano označbo – absolutne pomenske strukture, ki jim ustreza Goffmanov pojem *Umwelt*). Ta fenomen je v precejšnji meri pogojen s širšimi in globljimi družbeno-kulturnimi procesi, kot so: (a) detradicionalizacija vlog (+ z njimi spetih normativnih pričakovanj) na spolnem in družinskem področju; (b) transformacija ljubezenskih, erotičnih, intimnih in medgeneracijskih razmerij; (c) v oči bijoča kriza konvencionalne (+ bolj ali manj patriarhalne) jedrne družine; (č) razkroj tradicionalne morale (in z njo povezanih vrednot); (d) pluralizacija življenjskih stilov, ki so vsaj načeloma oziroma na normativni ravni (vsekakor pa mnogo bolj kot v dejanskih praksah) opredeljeni kot moralno enakovredni (»vsi različni, vsi enakopravni«); (e) so-bivanje, prekrivanje, mešanje, križanje in »hibridizacija« različnih (sub)kulturnih usmeritev ali »scen«; (f) kriza specifično modernih institucij, pravzaprav »stebrov moderne družbe« (in neproblematičnih življenjskih smernic ali orientacijskih točk), na katero se navezuje (in jo stopnjuje) kriza zaupanja v nekdanje družbene avtoritete; (g) pospešeni, malone ponoreli »tempo sodobnega življenja« (kot da bi se svet vrtel čedalje bolj hitro, hkrati pa še povsem nekontrolirano, skorajda divje ali celo ponorelo); (h) »individuacija« oziroma slabitev vezi med skupnostjo (*community*) in posameznikom (na primer: ljudje, ki sicer živijo prostorsko dokaj blizu, so si pogosto tujci ali neznanci v vseh drugih aspektih, to pa seveda močno oteži razvoj zaupnih razmerij in medsebojnih obveznosti); (i) slabljenje konsenza (ali »skupne moralne zavesti«) glede odgovorov na bazična vprašanja, s katerimi se nujno srečujejo posamezniki, institucije in družbe. Učinek tovrstnih strukturnih sprememb je pričakovan in v ničemer ne preseneča: posameznik se mora samostojno odločati tako rekoč vselej in povsod, skorajda v sleherni življenjski situaciji (zdi se, da mu ostaja le še malo – če sploh kaj – varnih otočkov, kjer bi si lahko privoščil razkošje suspendirane refleksivne izbire).¹⁹ A to še ni

družbenih okolij, ne pa za opisovanje tistih, kjer divjajo državljanske (in celo genocidne) vojne oziroma so globoko zaznamovane z raznovrstnimi strah zbujujočimi »pritiklinami«, kot so poboji, posilstva, splošni kaos, neusmiljeni hobbesovski »zakon močnejšega« (oziroma »zakon džungle«), pomanjkanje najnujnejših dobrin, lakota in vrsta drugih (statistično »normaliziranih«) zločinov.

¹⁹ Giddens (2002: 46–48) opozarja, da se temna plat detradicionalizacije (progresivne emancipacije od določujočih sil preteklosti, tj. »prisile ponavljanja« življenjskih navad & običajev) in z njo povezanega širjenja sfere (po možnosti avtonomnega) odločanja kaže v vzponu odvisnosti/zasvojenosti in kompulzivnih vedenjskih vzorcev. Nekdaj se je oznaka »zasvojenost« (*addiction*) nanašala predvsem na posameznikovo/uživalčevo razmerje do alkohola ali prepovedane droge (npr.

vse: ob tej strukturno pogojeni »prisili izbiranja« posamezniku neprestano dopovedujejo (in ga svari), da je soočen z nepreštevno množico tveganj in mora ravnati kar najbolj previdno, »odgovorno«, ozavešeno, oprežno ali pazljivo (»nevarnost preži že za prvim vogalom«, »nič te ne sme presenetiti«, »najprej je treba poskrbeti za varnost, vse drugo je neprimerno manj – če sploh kaj – pomembno«). Da, ampak kako to izpeljati v vsakdanjih praksah? Tudi odgovorov na to vprašanje ne manjka (ravno nasprotno): posamezniku so na voljo takšna in drugačna (pogosto tudi protislovna) ekspertna mnenja, nasveti, namigi, izobraževalni programi (npr. »delavnice«), vodenja, terapije, skupine za »samopomoč«, priročniki, pripomočki in vrsta drugih podobnih – cinično rečeno – »intelektualnih bergel« ali »eksistencialnih protez«, ki zbujajo vtis, da je postalo življenje (celo na najbolj trivialnih, »organskih« ravneh, npr. na področju prehranjevanja, oblačenja, rekreiranja, spolnih praks ali starševskega dela z otrokom) že do te mere kompleksno (bi morali vnovič zapisati »rizično«?), da presega kompetence, veščine, izkušnje, sposobnosti in kreativne zmožnosti navadnega, »laičnega« človeka (ki da je/postaja v današnjem svetu vse bolj neboljšen, ogrožen, ranljiv, »atomiziran« in nemočen, že malone pravcati liliputanec).

Raznovrstni procesi, ki vplivajo na občutenje »ontološke negotovosti«, kajpak niso padli z neba, ampak so pogojeni z individualnimi in kolektivnimi upori zoper moderno družbo in njeno kulturo (prim. Garland 2001: 87–89; Gorz 1999: 9–11). Zato ne preseneča, da ne manjka skupin in posameznikov, ki dojemajo »postmoderno« (pravzaprav tranzicijsko) stanje kot osvobajajoče. Prav ti – običajno gre za relativno privilegirane družbene sloje v globalni hierarhiji – so praviloma najglasnejši zagovorniki in podporniki specifično postmodernističnih idej (beri: ideoloških vsebin globaliziranega kapitalizma), tj. nepopustljivih kritik sleherne homogenosti, fiksnih in poenotenih (ali »čistih«) identitet, ostrih in neprepustnih meja (med binarnimi entitetami), »pobistvenjenja« socialnih akterjev, netolerantnega ali »zaplankanega« lokalizma, totalizirajočih diskurzov, rigidnega normativnega absolutizma, negibnosti in uniformiranosti. Po drugi strani pa je ogromno takih, ki jih fleksibilizacija, hibridizacija, pluralizacija, deesencializacija, dekonstrukcija, relativizacija, fragmentacija, »mobilizacija« (ali »flui-

dizacija«), deteritorializacija, »individualizacija«, eksperimentiranje, avto-inscenacija, potrošniška »hedonizacija«, atomizacija/monadizacija, tehnološko-računalniški fetišizem (in z njim povezane informacijsko-komunikacijske kompetence) in podobni fenomeni navdajajo s tesnobo, nelagodjem in strahom (neredko pa še z drugimi čustvi, med katerimi je še posebej močan resentment, ki se hrani iz spoznanja, da ne moreš – npr. zaradi neugodnega položaja v ekonomskih strukturah – slediti postmodernističnim pozivom k nenehnemu in igrivemu ustvarjanju in izražanju samega sebe, tj. avtonomni produkciji subjektivnosti ali subjektivizaciji). To velja v veliki meri predvsem za poražence v procesih globalizacije (progresivne realizacije svetovnega kapitalističnega trga in realne subsumpcije družbe, vseh področij družbenega življenja pod vladavino kapitala), npr. za posameznike in skupine, ki so hierarhično podrejeni, ekonomsko eksploatirani in politično zatirani. Zanje postmodernistična (»dekonstruktivistična«) ideologija ni privlačna, ampak je prej odbijajoča: mikavnejši so različni, bolj ali manj intenzivni »fundamentalizmi« (oznaka je, poudarjamo, dokaj zavajajoča, saj zajema zelo raznolike fenomene),²⁰ tj. neokonservativni projekti (*à la Back to Basics*), ki si prizadevajo zopet odkriti oziroma inovativno vzpostaviti trdno, stano- vitno, negibno ali »absolutno« oporo bivanja, npr. v svetih tekstih (pravzaprav v njihovih pravilnih, nezmotljivih, avtoritativnih interpretacijah), konvencionalni (v bistvu retrospektivno skonstruirani) družinski celici (*Back to Family Values*), nacionalistični/etnični identiteti, (sub)kulturnem bistvu, idealizirani skupnosti ali tradiciji (oziroma preteklih, »dobrih starih« vrednotah).

2. Strah in ekonomska negotovost

Pomembni, najbrž celo zdaleč najvažnejši epicentri negotovosti, tesnob in strahov se skrivajo na ekonomskem področju. No, v resnici se prav nič ne skrivajo, saj so dobro, pravzaprav vsem še predobro znani. Rahlo karikirano, a vendarle dovolj utemeljeno rečeno: praktično vsakdo se zaveda, da je potencialno brezposelni (ali podzaposleni) proletarec (in potemka- tem tudi »odvečno« ali celo »pogrešljivo« družbeno bitje). In

heroina), danes pa je videti, da skoraj ni reči, s katero sodobni človek ni ali ne bi mogel biti zasvojen. Tako se, denimo, govori o zasvojenosti s seksom, hrano, računalniškimi igravicami, svetovnim spletom, delom, nakupovanjem, športom, gledanjem televizije in celo z ljubeznijo. Giddens v tej zvezi poudarja, da ima zasvojenost podobno vlogo kakor tradicija: v obeh primerih gre za močan (»heteronomni«) vpliv preteklosti na sedanost, tj. vpliv, ki suspendira posameznikovo avtonomijo (oziroma svobodno voljo) in vzpostavi repetitivno vedenje. Razloček med njima pa je predvsem v tem, da zasvojenosti ne določa kolektivna preteklost (npr. skupna prepričanja in občutja), ampak individualna: skupek izbir, ki so bile sprva avtonomne, sčasoma pa je samostojnost »zamrznila« in se izkristalizirala v vzorec kompulzivnega obnašanja, ki ga motivacijsko poganja tesnoba.

²⁰ Danes je med vsemi »fundamentalizmi« medijsko najbolj izpostavljen (neredko pa tudi stigmatiziran) islamski, zlasti njegove najbolj nasilne, nestrpne in versko fanatične različice, ki so predvsem »proti-zahodne«. Hardt in Negri (2000: 146–150) v tej zvezi opozarjata, da anti-modernizem, ki definira islamski fundamentalizem, ni pred-, ampak postmoderni projekt. Opraviti inamo z zavračanjem tradicije islamskega modernizma kot orožja evro-ameriške hegemonije (v obdobju postkolonialne modernizacije), pa tudi z nasprotovanjem aktualnim globalizacijskim procesom (oziroma družbeno-zgodovinskimi trendom) in z njimi pogojenim hierarhičnim razmerjem gospostva in izkoriščanja (predvsem na svetovnem trgu). Kakor koli, ko steče beseda o »fundamentalizmi« je še najbolj osupljivo to, kar vselej umanjka, namreč molk o fundamentalizmu v vzorec kompulzivnega, tj. o tržni in poslovnoekonomski racionalnosti.

ta vednost (še več, bolj ali manj izostreno zavedanje materialne ogroženosti in posledično še mnogih drugih) je vse prej kot nedolžna: plačana zaposlitev je pač »dobrina« vseh dobrin, v bistvu ključ do vseh dobrin, saj prinaša dohodek, ki odpira vrata tostranskih nebes, tj. trga potrošniških izdelkov in storitev, blaga za zadovoljevanje temeljnih in manj temeljnih (a zato subjektivno nič manj relevantnih, kvečjemu še mnogo bolj) potreb in želja (ne glede na stopnjo njihove zmanipuliranosti). Če nimaš denarja, ki pa ti ga v splošnem (če ne pripadaš privilegirani, parazitski manjšini) daje predvsem plačano delo, si pač v hudih škripcih, še posebej zato, ker je blaginjska ali socialna država (*welfare state*) malone povsod v hudi krizi (celo zatonu),²¹ dobrodelne organizacije pa tudi ne morejo delati čudežev (v najboljšem primeru lahko pogasijo kak posamični eksistenčni požar, obenem pa še blažijo slabo vest – če kaj takega sploh še obstaja – več kot zgledno preskrbljenih posameznikov, »dobrotnikov«). Če imaš denar, ti je na voljo tako rekoč vse, če pa ga nimaš, potem imaš na grbi (ali, če hočete, v lasti) zgolj samega sebe in seveda kopico mučnih problemov. Tu seveda ne gre zgolj za strah pred revščino oziroma absolutno deprivacijo, ampak tudi (posebej pri relativno še vedno dobro stoječih posameznikih iz srednjega sloja) za strah pred padcem življenjskega standarda, zmanjšanjem kupne moči, neznosno ali vsaj skrajno neprijetno (frustrirajočo) situacijo, v kateri bi se moral odreči aktualni ravni trošenja (in *eo ipso* ogroziti ugled v očeh pomembnih in celo nepomembnih drugih, samopodobo, identiteto, samovšečnost ali nečimrnost).

Fleksibilnost dela/sluzbe (+ poklicnih veščin), negotovost zaposlitve in gmotna prekarnost so pojavi, ki so še posebej značilni za obdobje prehoda iz industrijske v informacijsko fazo kapitalističnega razvoja (nekako od osemdesetih let dalje). Informatizacija produkcije (beri: »postmodernizacija« na ekonomskem področju) je izzvala ali vsaj omogočila kopico dramatičnih sprememb: (a) storitveni ali terciarni sektor je zavzel dominantno pozicijo v ekonomiji »kriznega kapitalizma« (Kurz), države z najrazvitejšo »nematerialno ekonomijo« so prevzele nadrejene položaje v globalni hierarhiji, industrijski delavski razred pa je izgubil hegemonsko vlogo znotraj (nacionalnega in svetovnega) proletariata; (b) kapital se je globaliziral in povečal svojo mobilnost (globalizacijo kapitala kaže razumeti kot politično reakcijo na »krizo vladanja«, ki so jo v šestdesetih letih izzvala močna protisistemska gibanja na vseh področjih družbenega življenja); (c) vse (tudi dominantne, še toliko bolj pa subordinirane) nacionalne ali regionalne ekonomije so postale odvisne od svetovnega ekonomskega sistema oziroma vključene v okvir svetovnega kapitalističnega trga (v

takih razmerah bi bilo iluzorno domnevati, da bi se lahko neka geografska enota izolirala ali distancirala od globalnih ekonomsko-političnih omrežij, npr. z namenom, da bi se razvijala tako, kot so se nekoč razvijala zdaj razvita in dominantna gospodarstva); (c) opaziti je težnjo k decentralizaciji (prostorski razpršenosti) produkcije (+ njeni omrežni organiziranosti), ob hkratni centralizaciji kontrole, upravljanja in načrtovanja; (č) vzpon »igrališkega kapitalizma« (Kurz)²² kaže na prehod svetovnega kapitala v stanje »strukturne nadakumulacije« (Marx) oziroma notranje pregrade produktivnega kapitala, ki ima za posledico (nepovratno?) odcepitev finančnih trgov (oziroma fiktivnega ali »špekulativnega« kapitala) od dejanskega ustvarjanja vrednosti (presežno vrednost je čedalje težje rentabilno reinvestirati, zato se steka v finančno »nadgradnjo«).

Tudi učinki ekonomskih preobrazb v »družbi tveganj« (oziroma »drugi« ali »pozni«, tj. agonični moderni) niso nikakršna skrivnost. Ekonomske razlike med državami in znotraj njih se povečujejo: bogati postajajo še bogatejši, revni pa še bolj revni, hkrati pa so si marsikje prostorsko čedalje bližje (od tod izvira potreba po kvazi fevdalnem varovanju premoženja, postavljanju vsakovrstnih barikad med »dobro« in »slabo« družbo, ki je za prvo kajpak tudi »rizična«). Pogajalska moč posameznikov, skupin, proletariata in celo nacionalnih držav v razmerju do kapitala (npr. mogočnih transnacionalnih korporacij in

²¹ Hardt in Negri (2000: 300–303) poudarjata, da kaže vzpon in padec blaginjske države v 20. stoletju razumeti kot še en cikel v spirali izmenjavanja javnih in zasebnih apropiacij. Kriza »socialne« države namreč implicira, da so (z javnimi sredstvi vzpostavljene) strukture javne pomoči in (re)distribucije postavljene v proces privatizacije in ekspropriacije za zasebno rabo in dobiček.

²² Kurz (2000: 81–88) opozarja, da je igralniški kapitalizem posledica preusmeritve ustvarjanja fiktivnega kapitala z državnih kreditov (*deficit spending* ni hranilo zgolj kapitalistično neproduktivne *welfare* in *welfare* keynesijanske ekonomije, ampak posredno tudi navidežno kapitalsko produktivne fordistične industrije, ki na lastnih temeljih oziroma samonikli akumulaciji kapitala ne bi mogle doseči tolikšne ekspanzije) na komercialne finančne in predvsem delniške trge. Igralniški kapitalizem je krizni kapitalizem, strukturna kriza pa je posledica znanstveno-tehnološkega razvoja, predvsem mikroelektronske revolucije, ki ne omogoča novega akumulacijskega zagona, ampak, nasprotno, krči globalno delovno substanco ustvarjanja vrednosti oziroma abstraktno »porabo živcev, mišic in možganov« (Marx). Upoštevati velja, da znanost ni potencial za ustvarjanje vrednosti, saj po svoji naravi ni množična, kvantitativno-repetitivna oblika človeške aktivnosti (in tudi tehnološki agregati ne producirajo nobene vrednosti, ker pač niso družbeni subjekti). Znanstveno-tehnološki razvoj lahko prispeva k ekspanziji ustvarjene vrednosti predvsem tedaj, ko pocenitev izdelkov (ki je posledica avtomatizacije in racionalizacije oziroma substitucije človeškega produkcijske dejavnosti s tehničnimi napravami) omogoči razširitev tržišča, in sicer do te mere, da je za povečano produkcijo potrebno več delovne sile (oziroma rentabilnega uporabnega dela), s čimer se razširi tudi absolutno ustvarjanje vrednosti (čeprav je bilo na posamezni produkt zmanjšano, ker je za njegovo izdelavo potrebnega manj dela). Specifika mikroelektronske revolucije pa je prav v tem, da praktično na vseh področjih »odracionalizira« več abstraktno-heteronomnega dela, kot ga je mogoče dodatno pritegniti v produkcijski proces zaradi pocenitve izdelkov in posledične širitve tržišča (s tem pa se tudi absolutna pregrada razširjenega ustvarjanja vrednosti ali akumulacije kapitala premakne v malone neposredno bližino: *rien ne va plus*).

vozlišč finančne moči) se je krepko zmanjšala. Proletarci so videti čedalje šibkejši, vse bolj neobgleni, ogroženi in prestrašeni: soočeni so z nevidno, anonimno in brezpogojno avtoriteto tržnih zakonitosti (oziroma z disciplinskimi in kompetitivnimi pritiski, ki jih neusmiljeno vsiljuje globalizirani kapitalistični trg), izrednimi storilnostnimi pričakovanji/zahtevami, negotovostjo (»dereguliranega«) delovnega razmerja, neugodnimi delovnimi razmerami in kopico slabo plačanih, neuglednih, neperspektivnih in »prekarnih« služb (npr. tako imenovanih *McJobs* v storitvenem ali »služabniškem« sektorju). Še več, prodajalci »delovne sile« (tega cenenega, udomačenega, pohlevnega in samodiscipliniranega »materiala« za proizvodnjo vrednosti, od katerega se vse bolj pričakuje, da svojo bedo halucinatorno preinterpretira kot virtualno priložnost za uspeh) se zdijo vse bolj abstraktni, »oposamljeni«, izolirani in tesnobno osamljeni (paradoks vseh paradoksov je ta, da se to dogaja prav v obdobju, ki ga označuje naraščajoča stopnja družbene delitve dele ali funkcionalne specializacije/diferenciacije, medsebojne odvisnosti in potemtakem tudi *de facto* podružbljenja ekonomije).

No, dodatni problem (ki pa je v okviru znotrajsistemske kapitalistične logike kajpada popolnoma funkcionalno, skrajno zaželeno stanje) je v načinu, kako se postmoderni proletarci odzivajo na ekonomska tveganja (ali grožnje): ne s solidarnim, kolektivnim delovanjem (oziroma upiranjem), ampak izolirano, postvarelo, odtujeno in abstraktno – kot socialni atomi (ali monade). In še več, to počnejo kot medsebojno razločeni, razpršeni in egoistični (ali nemara egoizirani?) posamezniki (v najboljšem primeru povezani v strateško ali taktično zaveznitvo s partnerjem ali peščico najožjih družinskih članov), ki se z drugimi (pravzaprav s svojimi sotrpini, ki pa jih dojemajo kot potencialne ali dejanske grožnje!) zapletajo v neizprosno tekmovanje, divjo konkurenčno (in storilnostno) dirko, zagrizeno ekonomsko tekmovanje (*seul contre tous*), ki daje vtis, da je imel Hobbes (ali kdor koli si je že to izmislil) nemara celo prav: *homo homini lupus*. Ko ljudje sprejmejo to absurdno in destruktivno igro (ki pa je seveda tudi samouničevalna), ko se odločijo, da se bodo do ideološko opredeljenega »uspeha« skušali povzpeti zgolj z individualnim (zakonitim in/ali nezakonitim) ravnanjem (če ne bo šlo drugače, pa vsaj z vzdrževanjem patološkega upanja, da bo potrošniška sreča skočila iz klobuka na kaki igri na srečo), potem se prej ali slej ujamejo v pasti začaranega kroga ter še bolj oslabijo strukturni položaj udeležencev te nesmiselne ekonomske vojne, (o)siromašijo družbene odnose in okrepijo moč/oblast kapitala nad posameznikom, družbo, državo, naravo in življenjem. Je za nosilce ekonomske in politične oblasti (+ njihove oprode & biriče) kaj lepšega kot pogled na armade sistemsko zastrašenih/prestrašenih in podrejenih/izkoriščanih posameznikov, ki medsebojno tekmujejo v produkciji (na trgu delovne sile) in celo v potrošnji (na trgu kapitalističnega blaga)? Bolj je konkurenčni boj srdit, bolj se povečuje produktivnost, višji so dobički in slabši je v splošnem položaj prodajalcev delovne sile²³ (za nameček pa se povečuje

še njihova nenasitna lakota po potrošniških kompenzacijah, vzporedno s tem pa tudi neizbežne frustracije in strahovi). A to še ni vse. Nemara ključni dejavnik, ki definira zaenkrat neomajno vladavino kapitala na tem svetu, je ta, da heteronomno delo še vedno ohranja svojo ideološko osrednost v življenju družbe in njenih članov, in to, *nota bene*, v času, ko strukturne potrebe po abstraktnem in produktivnem delu usihajo: ko je delo v precejšnji meri objektivno »prihranjeno« ali »odracionalizirano« tako rekoč na vseh ravneh produkcije (prim. Gorz 1999: 44–54).

3. Strah in individu(aliz)acija

V družboslovnih tekstih je često zaslediti oceno, da je obdobje zadnjih dveh desetletij zaznamovano z izrazitim vzponom individualizma (ta pojav so registrirali tudi številni kriminologi in ga evidentirali kot dejavnik, ki pomembno vpliva na kriminalno vedenje, posebej v navezavi z materialnimi in ekspresivnimi deprivacijami). Toda pozor! Ta razvpiti posameznik je v splošnem dokaj nenavadno bitje. Čeprav je nesporno v precejšnji meri osvobojen od tradicionalnih spon (in skupnostnih pritiskov), pa je stopnja njegove subjektivizacije pogosto zelo nizka. Gre namreč za posameznika, čigar avtonomnost (oziroma tisto, kar je od nje sploh še ostalo) je močno blokirana, kontrolirana, disciplinirana, standardizirana/uniformirana ali kanalizirana v »samoniklo« izpolnjevanje heteronomno postavljenih ciljev. Postmoderni individuum je po eni strani čedalje bolj odvisen od tržnih mehanizmov (in določen z njihovimi disciplinskimi imperativi, ki so praviloma že dodobra vtakni v njegovo »drugo naravo«), tj. od sil, ki so daleč onkraj njegove kontrole (hkrati pa njega samega kontrolirajo vse bolj ekstenzivno IN intenzivno). Po drugi strani pa je posameznik za nameček še čedalje bolj sam samcat (prim. Toffler 1980: 147–157): nezaupljivi (celo do samega sebe) osamelec z mučno notranjo praznino, kjer je vselej dovolj prostora za strah, tesnobo, bojazni, fobije in parafoje.

Poudarimo še enkrat to specifično potezo postmodernih ali tranzicijskih procesov. Posameznik je vse bolj sam (in izključno) odgovoren za upravljanje (oziroma preprečevanje in minimaliziranje) nevarnosti, tveganj in groženj, s katerimi se redno

²³ V zadnjem času (zlasti v obdobju, ko se je v kapitalistični produkciji močno povečal obseg »nematerialnega« dela) je opaziti težnjo, da oznaka »delovna sila« v praksi implicira čedalje več. Predmet vse bolj »fleksibilne« in »mobilne« prodaje so, recimo, kreativni, komunikativni, čustveni, intelektualni, učni, analitični, interpretativni, kooperativni, religiozni, artistski in drugi podobni resursi, ki so praktično neločljivi od subjekta. Opraviti imamo torej s »totalnim podvrženjem« (Paul Virno): proletarci se vse bolj prodajajo kot osebnostne celote (oziroma, staromodno rečeno, služabniki), ki so subsumirane ciljem (in merilom), postavljenim s strani delodajalcev ali strank, tuje/heteronomne volje torej. Prim. Ehrenberg 1991: 252–278.

sooča v svojih vsakdanjih praksah – »prudentialism« (O'Malley). Na nekaterih področjih mu to – enemu bolj, drugemu manj – še nekako uspeva, a kako naj se postavi po robu problemom, ki po svoji naravi niso ne individualni ne intersubjektivni, ampak so družbeni v strogem pomenu, namreč determinirani s protislovnimi strukturami in procesi na nacionalni, regionalni ali svetovni ravni? Tu pač prej ali slej trčiš ob debel in visok zid, v katerega se lahko zgolj zaletavaš z glavo ali pa ga, če si bolj prilagodljiv, »kreativno« pretolmačiš oziroma ga simbolno (najraje kar v maniri postmodernističnih mojstrov) dekonstruiráš in nato rekonstruiráš kot »neskončno polje priložnosti, ki jih velikodušno daje odprta in svobodna družba«, pravzaprav imperialni *free world*. Dodatna težava pa je še v tem, da si pri reševanju strukturno generiranih problemov (pravzaprav »omnikriz« postmodernega kapitalizma) posamezniki in celo družbe ne morejo več kaj prida pomagati niti z nacionalno državo, ki je zašla v (nepovratno?) krizo moderno koncipirane suverenosti praktično na vseh ključnih področjih (prim. Lea 2002: 117–126).²⁴ Zato sploh ne preseneča – zgolj na prvi pogled paradokсно – naraščajoče razočaranje nad demokracijo (oziroma posplošeno nezaupanje in cinična stališča do politikov & politike), ki še posebej bode v oči v državah, ki se ponašajo z najdaljšo demokratsko tradicijo²⁵ in temu primerno

pozicijo na ideološki lestvici »najbolj demokratičnih« političnih sistemov.

Naraščajoče »nelagodje v demokraciji« (ali celo posplošena politična apatičnost javnosti) ni le posledica številnih javnih razkritij korupcije na najvišjih ravneh (primerov, ko je oblastna pozicija zlorabljena za osebno okoriščenje ali pa je ekonomska moč izrabljena za lastno politično promocijo v funkciji razširjene reprodukcije možnosti za nadaljnje bogatenje) ter nesposobnosti ali neobčutljivosti izvoljenih in imenovanih državnih funkcionarjev, ampak izvira, kot se zdi, predvsem iz občutka bazične vseenosti: »Saj sploh ni več važno, kdo se ugnezdí tam zgoraj (pri koritu), ko pa itak ni med glavnimi (tj. medijsko in finančno najbolj podprtimi) političnimi protagonisti nobene zares bistvene razlike in se vsi vsaj implicitno strinjajo, da radikalne socialno-ekonomske alternative ni, tako da je slehera ideja boljše (npr. bolj pravične, bolj demokratične, bolj človeške, bolj racionalne, manj nasilne in manj destruktivne) družbe zgolj utvara, utopična sanjarija (ki pa je morda celo nevarna, katastrofična).« No, in če resnično ni na voljo nobene uresničljive ekonomske-socialne alternative, potem je ukvarjanje s politiko čista izguba časa, kolikor seveda ni motivirano z gmotnimi interesi (to pa velja še toliko bolj za situacijo, kjer ljudje dejansko ravna in razmišljajo, KOT DA ni več nikakršnih alternativ). Družbi (celo človeštvu kot celoti!) in njenim članom ostaja tedaj edinole večna sedanjost kapitalističnega režima (+ njegovih hegemonskih/ideoloških koncepcij o dobrem, človeškem, pravičnem in racionalnem), večno – dasiravno po vsej verjetnosti čedalje bolj hitro in krizno – vračanje enega in istega v času (»po koncu zgodovine«) brez preteklosti in prihodnosti, kajpak vključno z vračanjem množice problemov, (pre)lomov, nasilja, destrukcij, negotovosti, občutij ogroženosti in, ne nazadnje, strahov. Torej: družbi, ki zgubi zaupanje vase, v svoje preobrazbene (+ kooperativne) zmožnosti ter v svoje želje, hrepenenja, utopistično imaginacijo in kreativne potenciale, ostajajo kot skupne povezovalne točke v čedalje večjem obsegu le še »negativitete« (prim. Boutellier 2000:15–18), predvsem nerazvezljivi (čeravno mobilni, fluidni in fleksibilni) kompleksni strahovi, bojazni in tesnoba (kajpak ob hkratnem zavedanju, da se tako in tako ne da nič spremeniti na bolje: to je to in tako bo po vsej verjetnosti tudi še naprej²⁶).

²⁴ Moderna nacionalna država je, kot sta dognala že klasika marksizma, oblastni aparat, ki služi – navzlic številnim sporom z individualnimi kapitalisti – predvsem dolgoročnim interesom kolektivnega kapitala oziroma, drugače rečeno, jamči za skupno dobro subjekta družbenega kapitala kot celote (še tako prosto teknovanje med posameznimi kapitalisti tega ne zagotavlja, vsaj na dolgi rok ne). Kako bi potemtakem v tej optiki kazalo interpretirati aktualno slabljenje nacionalne suverenosti? V obtoku sta dva odgovora: (a) kapitalisti (zlasti transnacionalne korporacije in globalna omrežja produkcije, cirkulacije, distribucije in potrošnje) so naposled le premagali državo in suvereno zavladali vsemu človeštvu (kapitalistična ekonomija je, skratka, triumfirala nad politiko oziroma nad celotno svetovno družbo, ki jo je realno subsumirala pod svoj režim zatiranja in izkoriščanja), tako da je nastopilo obdobje globalne deregulacije in proste trgovine; (b) regulativne in pravno-politične pristojnosti nacionalne države so se dezartikularile in prenesle na nad- in transnacionalne organizme, tj. raznolike institucije globalne »države kapitala« ali »imperija« (prim. Hardt in Negri 2000: 304–319).

²⁵ Nemara najbolj v oči bijoči pokazatelj krize legitimnosti/kredibilitnosti formalno-demokratskega političnega sistema je – poleg zmanjševanja članstva v političnih strankah – upadanje udeležbe na volitvah oziroma povečujoče se nezanimanje za medijsko (z)manipulirani (pred)volilni »spektakel« (oziroma cirkus), ki je zrežiran po merilih oglaševanja (oziroma pod vodstvom služb za stike z javnostjo/mediji) in zreduciran na izbiranje najmanj antipatičnega imidža med političnimi »izdelki«, ki so si po obliki in še bolj po vsebini vse bolj podobni. Nekaj zgledov: (a) na ameriških predsedniških volitvah je 1996. leta glasovalo 49 odstotkov volilnega telesa (volitev v predstavniško telo se je v devetdesetih letih udeležilo povprečno 35 odstotkov volivcev); (b) 1997. leta je britanski *New Labour* dobil podporo 31 odstotkov volilnih upravičencev (volitev v evropski parlament se je 1999. leta udeležilo 23 odstotkov britanskih volilnih upravičencev). Prim. Furedi 2002: 178–180; Chomsky 2003: 102–112.

²⁶ V takšni (z mučnim fatalizmom prežeti) družbeno-kulturni situaciji je edino, kar ti preostane, v glavnem (če odmislimo folklorne in idiosinkratične posebnosti) le še to, da (kapitalističnemu hudiču) po možnosti čim dražje prodaš svojo kožo (beri: dušo in telo) ali pa si jo prizadevaš obdržati čim manj poškodovano in umazano – dokler te pač ne obišče neizbežna smrt. Dotlej pa: tecimo, tecimo, lovci na denar in slavo! Čim hitreje, čim višje! In magari prek trupel (celo preko svojega lastnega: saj smo vendar egoisti!).

Strah kot čustveno lepilo »družbe kontrole« (ali »družbe spektakla«)

Hipoteza, da je kapitalistična družba v postmodernem, tranzicijskem obdobju postala »družba strahu«, tj. družba, katere temeljno čustveno vezivo je strah, je najbrž videti nekako pretirana, hiperbolična, morda celo neumestna. Navadili smo se namreč misliti (oziroma verjeti), da je strah (pravzaprav sistematično in načrtno zastraševanje) specifična lastnost tiranskih ali – če si sposodimo propagandistično oznako iz hladne vojne – totalitarnih političnih režimov, ki s široko razvejeno mrežo tajnih agentov, špicljev in represivnih služb ustvarjajo panoptični vtis, da je lahko vsakdo kjer koli, kadar koli in v stiku s komer koli izpostavljen »nevidni grožnji« *par excellence*, namreč prikritim očem in ušesom, ki lahko (vsaj virtualno) vse vidijo in slišijo, ne da bi videni in slišani to vedel: slednji se zaveda »zgolj« tega, da se mu to lahko zgodi (ali pa se mu nemara že dogaja), in prav ta zavest ga sili v permanentno previdnost, izkazovanje ali igranje/hlinjenje konformistične, poslušne, lojalne drže (»zakaj nikoli ne veš, kaj se ti utegne zgoditi, če greš predaleč oziroma storiš korak stran od uradno začrtane in zapovedane linije ...«). Očitno je, da se ljudje v demokratični/pravni državi (oziroma v »svobodni in odprti« družbi) v splošnem ne bojijo tovrstnih tveganj. Zdi se celo, da smo priče nasprotnemu pojavu, namreč prepričanju, da so agenti kazenskopravnega sistema še premalo represivni, strogi, nepopustljivi in učinkoviti. Da so, skratka, premalo zastrašujoči in se jih potencialni in dejanski storilci ne bojijo dovolj. Zato pa se bojijo lojalni državljani: seveda ne tajnih agentov, kriminalistov, uniformiranih policistov (in njihovih »strokovnih prijemov«), kazenskih sodnikov in zaporov, ampak nepridipravov, lopovov, goljufov in nasilnežev vseh vrst. Ljudje se torej bojijo kriminalnih tveganj, državne represivne organe vidijo kvečjemu kot možne zaveznike, hkrati pa obžalujejo, da slednji ne storijo zadosti, da bi zmanjšali in preprečili nevarnosti, ki prebivajo v kršilcih kazenskopravnih norm in drugih motečih ali težavnih posameznikov.

Ali je nedvomno precej razširjeni strah pred kriminaliteto (posebej pred tistimi kaznivimi dejanji, ki implicirajo najbolj nedvoumno, nesporno, neposredno in očitno viktimizacijo z jasno prepoznavno škodo in oškodovancem) dovolj, da družbo opišemo z oznako »družba strahu«? Ne, čeprav je res, da je prav tovrstni strah medijsko in politično najbrž najbolj izpostavljen (in še mnogo bolj zmanipuliran!). Vendar pa ta strah nikakor ni edini. Družbo mu dela še cela vrsta drugih strahov. Na primer: strah pred brezposelnostjo (ali izgubo službe); strah, da ne boš dobil »dobre« službe; strah, da boš zdrknul s trga delovne sile; strah pred revščino ali znižanjem kupne moči; strah, da te bo izločila, povozila, požrla ali uničila neusmiljena konkurenca; strah, da boš zaostal v storilnostni tekmi (oziroma te bodo prehiteli drugi); strah, da ti bo propadel podjetniški projekt; strah, da tvoja poklicna kariera ne bo napredovala dovolj hitro ali pa se bo celo scela sfizičila; strah pred družbeno

nepriznanostjo ali medijsko nevidnostjo; strah, da te bo zavrгла skupina (npr. zato, ker ne izpolnjuješ njenih pričakovanj), ki ji želiš pripadati (in ki zadovoljuje tvoje potrebe, zaradi česar ima tudi moč nad tabo); strah pred tujci in neznanci, strah pred onesnaženim ali škodljivim okoljem; strah za svoje zdravje (+ mladostni videz); strah ... (V tej zvezi vsekakor ne smemo pozabiti še na množico strahov, ki tlijo ali pa morda že besnijo v intimnih, ljubezenskih, spolnih, družinskih, zakonskih in partnerskih razmerjih.) Strahov torej ne manjka. Ampak vseeno. Ali vse to resnično zadošča za trditev, da je aktualna družba zlepljena skupaj s strahom? Mar niso bolj primerne druge oznake? Katere? Na primer »družba izobilja« (izredno visoka stopnja blaginje kajpak ne izključuje izredno razprostranjene revščine, lakote in pomanjkanja v svetu: nasprotno, vsi ti pojavi so pogoj *sine qua non* za blaginjske in bogatinske ekscese privilegiranih slojev), »družba zabave« (*fun society*) ali – nemara še najbolj točen opis – »potrošniška družba«, tj. družba, kjer temelji družbeno nadzorstvo na nepretrganem ustvarjanju želja in potreb oziroma proizvajanju blaga (izdelkov in storitev), ki jih hkrati zadovoljuje in pušča nepotešene ali frustrirane (ob tem pa velja upoštevati, da kontroliranje na ravni »potrošniškega etosa« *de facto* vključuje tudi nadzor v produkciji, zakaj delovna disciplina ali etika je cena, ki jo je treba plačati za odrešitev v potrošniškem raju).

Kakor koli že, potrošniška »družba spektakla« (Guy Debord) resda jezdi na želji in užitku, upoštevati pa je treba, da se pod tema dvema psihičnima entitetama (ključnima oprijemališčema imenitnih nadzorstvenih mehanizmov *par excellence*) vendarle pogosto skriva impresivna skladovnica najrazličnejših strahov in bojazni. V tej zvezi ne mislimo le na posameznikov strah, da mu ne bo kdo ukradel ali poškodoval kako potrošniško, trudoma (v potu lastnega telesa in duše) prisluženo dobrino, ali na strah, da se mu bo zgodilo kaj žalega pri uživanju v kaki potrošniški storitvi (opozoriti velja, da tovrstni strahovi motivirajo celo vrsto samovarovalnih ali preventivnih aktivnosti, predvsem pa specifično potrošniško prakso »drugega reda«, tj. kupovanje varnosti na trgu, namreč od cvetoče industrije, ki obljublja, da je mogoče z njenim blagom občutno zmanjšati tveganje kriminalnih – materialnih in osebnih – viktimizacij). V igri je še mnogo več. Na primer: (a) strah, da boš zaostal (ali celo onemogel) v konkurenčni dirki na področju trošenja vedno novih in še boljših kapitalističnih izdelkov in storitev, da te bodo prehiteli relevantni/referenčni drugi, ki bodo trošili (oziroma uživali) več in bolje, ti pa boš bedno izpadel kot neugledni, marginalizirani ali celo izločeni/izključeni poraženec, z zoprnim občutkom, da ti življenje uhaja, in sicer ne nujno življenje kot tako, ampak predvsem »dobro življenje« (življenje, ki je vredno – kapitalistično produktivnega in storilnostnega – življenja); (b) strah, da v tem kratkem, vse prekratnem (celo ne oziraje se na stopnjo storilnostnega agiranja) življenju ne boš dovolj videl, otipal, pretipal, popil, pojedel, okusil, izkusil, preizkusil, poskusil, prevozil, prehodil, pretekel, prepotoval, prekolesaril, pregledal, prebral, preposlušal, nakupil, ponosil,

znosil skupaj in tako naprej (gre skratka za bojazen, da boš nekaj pomembnega zamudil, da ti bo nek ključni užitek umanjkal, da bo neka izjemno dragocena želja ostala frustrirana, da bo tvoja biografija ostala brez najvažnejših poglavij, da je vse to, kar si doslej doživel in použil, v bistvu nič v primerjavi s tistim, kar še ponuja trg potrošniških doživetij); (c) strah, da ti bo dolgčas, da boš padel v »prazni« čas, ko ne boš mogel nič delati (ne doma ne v službi, ne kot delavec ne kot potrošnik). No, ne nazadnje pa velja opozoriti še na – vsekakor skrajno neprijeten (kolikor se seveda pojavi oziroma prebije mogočna obzidja psiholoških, zavestnih in nezavednih obrambnih mehanizmov) – strah pred tem, da je vse to od povsod na ves glas propagirano (in manipulirano!) potrošniško delo (celo garanje), to visoko storilnostno uživanje, morda brez pravega (subjektivno pristnega) smisla (in celo še več: da je posameznikovo čedalje bolj »pospešeno« življenje, osredinjeno na delo »na delu« in »v prostem času«, ²⁷ v pretežni meri votlo, izpraznjeno, nesmiselno, heteronomno ali neavtonomno – nadvse prikladen prostor za skladiščenje vsakovrstnih strahov). Tu gre, skratka, za strah pred lastno objektivirano (ali popredmetenostjo) in alienacijo, in sicer ne odtujenostjo od nekega predobstoječega, vnaprej danega ali »preddestiniranega« bistva (oziroma identitete), ampak od tega, kar bi lahko iz sebe naredil z avtonomnimi, samodoločenimi dejavnostmi v solidarnem, kooperativnem, svobodnem, nekapitalističnem družbenem okolju.

Bo zdaj končno dovolj? Po našem mnenju, da: postmoderna družba temelji na strahu in njen individuum lahko (skromno ali ponosno?) izdahne stavek »Timeo, ergo sum« (če ga seveda ni preveč strah, da bi si to priznal). No, nemudoma pa velja dodati, da strah kot nadvse pomembno, celo nepogrešljivo kontrolno čustvo ni posebnost aktualnega, tranzicijskega obdobja. Strah ima vselej – ne glede na vsakokratno obliko, vsebino, vzročne določilnice in načine komunikacije – zelo važno vlo-

go v reprodukciji »družbenega reda«, tj. urejenih, strukturiranih, izvzorčenih, rutinskih ali pričakovanih odnosov/interakcij v družbi. Družbeni red je kajpak družbena, ne pa naravna ali božja tvorba, produkt množice formalnih in neformalnih, aktivnih in reaktivnih nadzorstvenih mehanizmov. Ravno zato se lahko tudi razpoči, zruši ali zdrсне v kaos, nered, tj. strašljivo, celo grozno stanje. Hobbes je menil, da lahko vprašanje reda učinkovito reši zgolj ali vsaj predvsem Leviatan (prim. Scheerer in Hess 1997: 105–106; Melossi 1990: 17–20), tj. suverena državna oblast, ki monopolizira tolikšno silo, da z njo drži v šahu, pravzaprav v strahu svoje podanike in tako jamči za njihovo spodobno preživetje (oziroma prepreči, da bi se zapletli v vojno vseh zoper vse). Toda ta strah zbujaajoči garant reda in zakonitosti (+ z njima spetih privilegijev vladajočih skupin), ki se kot svojevrstna transcendentna sila dviguje nad družbeno ravnino in ji grozi s palico (beri: odvzemom korenčka), je nesporno preveč okoren kontrolni mehanizem, da bi lahko zgolj z njim zagotavljali razvoj kapitalistične družbe oziroma njenih specifično imanentnih razmerij: kapitalizem namreč potrebuje formalno svobodne in disciplinirane posameznike, delavce in potrošnike (in potemtakem tudi arhipelag institucij, ki redno izdelujejo prav takšne osebnostne tipe). Disciplina pa implicira mnogo več kot golo podrejanje zunanjim ukazom suverene oblasti ali transcendentne avtoritete (prim. Melossi 1990: 167–175), saj gre pri njej za režim posamezniku absolutno imanentne kontrole: disciplinirani subjekt je oseba, ki se nadzoruje sama od sebe (in je torej samo-disciplinirana), v svoji notranjosti (ali »duši«), ²⁸ hkrati pa se tega običajno niti ne zaveda (več), saj izhaja delovanje neposredno iz njene »svobodne« ali »samonikle« (beri: v disciplinskih ali »civilnodružbenih« institucijah obdelane in predelane) volje.

Kako je z disciplino, discipliniranjem in disciplinskimi aparati v postmoderni družbi? Disciplinski režim (z vsem svojim institucionalnim arzenalom) je kajpak še vedno tu: deluje celo še bolj intenzivno in ekstenzivno kakor v moderni družbi, in to navzlic dokaj očitnemu dejstvu, da so tako rekoč vse njegove ključne institucije v hudi krizi; no, zanimivo pa je, da malone nenehno »kriziranje« ne preprečuje nadaljnjega (in nikakor ne neuspešnega, prej nasprotno) funkcioniranja disciplinskih institucij (videti je celo, da bolj ko je neka institucija globoko zabredla v krizo, bolj/e deluje). Pomembna razlika, ki nakazuje

²⁷ Kurz takole opiše genezo združevanja dela v službi in preživljanja prostega časa v eno samo kontinuirano in hibridno aktivnost: »Če je v fordistični dobi 'prosti čas' s svojo dejansko subsumpcijo pod kapital že pridobil značaj dela, se zdaj v postmoderni ves totalizirani delovni značaj kapitalističnega življenja simulira kot prosti čas, ki tako stopnjuje pretirane storilnostne zahteve vse do fizičnih in psihičnih meja, medtem ko so individui prisiljeni v lahkotno prostočasno veselost. Edino abstraktni meščanski hedonizem, ki je tak zato, ker je ločen od svojih produkcijskih pogojev, lahko na paradoksen način sprejme vase protestantsko storilnostno ideologijo in mutira v visoko storilnostni hedonizem; storilnostna prisila se kot mrtvaški prt uleže na uživanje samo, medtem ko se, obratno, odtujeno 'delo' simulira kot storilnostni užitek. Tudi v tem pogledu forma pogoltna vsebino: totalitarna vključitev atomiziranega individua v reprodukcijski proces kapitala požre vseh 24 ur dnevno vse do sanj. Seveda vedno pod pogojem, da proti temu ni nobenega upora, za katerega pa postmoderna hedonizem nima pojmov« (2000: 122). Bolj preprosto povedano: ljudje vse bolj delajo/garajo, kot da bi v službi preživljali prosti čas, in preživljajo prosti čas, kot da bi delali/garali v službi (z drugimi besedami: delo je že skoraj izenačeno z življenjem, življenje pa z delom, *Arbeit über alles*).

²⁸ Foucault opozarja, da duša ni gola iluzija ali ideološki učinek, ampak je nesubstancna realnost, ki je nenehno na površju in v notranjosti telesa, in sicer kot njegov nevidni in običajno še neozavešeni ječar, tj. ponotranjena, pravzaprav v gospodstvenih razmerjih (re)producirana instanca, ki posameznika obvladuje od znotraj, in sicer na način, ki ga sprejema kot svojega lastnega, pristnega, samobitnega: »Človek, o katerem se govori in ki naj bi ga osvobodili, je že sam v sebi učinek podjarmljenosti, ki je precej globlja od njega. V njem biva 'duša' in ga nese v življenje, je pa le kolesce v obvladovanju, ki ga oblast izvršuje na telesu. Duša, učinek in orodje politične anatomije, duša, ječa za telo« (1984: 34).

postopno prehajanje disciplinske v kontrolno družbo, je predvsem ta, da posamezne disciplinske logike ne delujejo več (oziroma delujejo vse manj) na strogo razmejenih socialnih prizoriščih, tj. bolj ali manj izolirano druga od druge, ampak se prelivajo, prežemajo, prekrivajo in križajo (tako v času kakor tudi v prostoru): postajajo omniprezentne in omnitemporalne, medsebojno čedalje manj razločljive in prepletene, a vseeno, podčrtajmo, nič manj učinkovite kot v preteklosti. Še več, zdi se, da je discipliniranje v družbi kontrole celo silovitejše, uspešnejše, bolj popolno oziroma bolj ponotranjeno (prim. Hardt in Negri 2000: 195–198; Scheerer in Hess 1997: 120–125). Zato pa se mu je tudi težje upirati, saj te oblega od vsepovsod in brez prekinitve: težko, že skoraj nemogoče ga je celo precizno opredeliti ali identificirati. To se konec koncev odraža tudi na njegovih človeških »izdelkih« (oziroma v njihovi notranjosti). Postmoderno discipliniranje ne proizvaja standardiziranih, fiksnih, jasno razloč(e)nih identitet (ali »nosilec vlog«, ampak fluidne, fleksibilne, mobilne, hibridne, fragmentirane, »razsrediščene« subjektivitete, tj. osebe, ki se prostovoljno (in celo z zlagano pristnostjo) podrejajo funkcionalnim imperativom kapitalističnega sistema praktično in teoretično skorajda v vseh življenjskih situacijah (obenem pa še furiozno medsebojno tekmujejo oziroma si kompulzivno konkurirajo na kapitalističnem trgu – na veliko veselje vladajočih razredov in njihovih odvisnikov).

Sklepna opazka

Za konec bi se lahko vsaj za trenutek ustavili pri »stanju strahu« v eks-socialističnih tranzicijskih družbah. Ideološka zgodba teče približno takole: v »totalitarnem« režimu so se ljudje bali svoje »avantgardne« oblasti (predvsem njenih represivnih orožij, ki so bila videti neprimerno bolj strašljiva od ideoloških), medtem ko so se oblastniki počutili precej varne; zdaj, v demokratičnem političnem sistemu pa je situacija nasprotna, zakaj politiki so tisti, ki se morajo bati državljanov, saj imajo ti formalno pravico, da izvolijo predstavnike glede na lastne preference oziroma jih ne izvolijo, če jim ne zaupajo ali jih ne podpirajo (več). Takšna interpretacija pa žal več zakrije, kot razkrije. Zdi se namreč, da se v postsocialistični družbi navadni ljudje dosti bolj bojijo, kot so se prej: počutijo se mnogo bolj ogrožene (in tudi dejansko so!), in sicer ne le zaradi povečanih kriminalnih tveganj, ampak predvsem zaradi mnogo resnejših ekonomsko-socialnih groženj (pritisaki nanje so zdaj neprimerno močnejši kot nekoč, težje – če sploh – ubranljivi/premagljivi, zakaj brezosebna tržna disciplina je tisti osrednji mehanizem, ki v današnjem času kontrolira proletarce, te Pirove zmagovalce v bojih zoper lastno »avantgardo«). Po drugi strani pa so se nekdanji oblastniki (dozdevno »vsemogočna« Partija) mnogo bolj bali, kot se bojijo zdajšnji (ki se seveda vsi po vrsti razglašajo za demokrate, razlikujejo se le v pridevniku, ki ga prilepijo svojemu »temeljnemu prepričanju«), in to precej upravičeno: socialistična oblast je bila

soočena z močnejšimi notranjimi in zunanjimi sovražniki oziroma opozicijo nasploh (navkljub njeni formalni nepriznanosti) kot aktualna politična kasta, ki se bolj kot »svojih« državljanov (s katerimi se da, kot so pokazale izkušnje, precej preprosto medijsko manipulirati) boji zunanjih »mentorjev«, tj. nosilcev moči/oblasti v nad- in transnacionalnih ekonomskih in političnih omrežjih (na tej ravni pač ni prostora za šale ali »soliranje«: sleherna neubogljivost je praviloma strogo in že kmalu sankcionirana – in tega se vsi še predobro zavedajo, zato raje pohlevno upognejo hrbtenice, če jih seveda sploh še imajo).

No, najbrž se bojijo tudi najmočnejši, namreč člani najvplivnejših kapitalističnih, vojaških, represivnih, ideoloških, medijskih, monetarnih, finančnih in drugih svetovnih elit (ne nazadnje imajo za to dober razlog: politika, ki jo zasledujejo in vsiljujejo, prinaša koristi predvsem manjšini najbolj privilegiranih delov človeštva). Vendar pa je najboljši protistrup za njihov strah še zmeraj isti: neprekinjeno medijsko posredovano ustrahovanje podrejenih, zatiranih, prikrajšanih in izkoriščanih, in sicer po možnosti na način, ki zatre njihove uporniške in solidarnostne potenciale oziroma jih naščuva drugega proti drugim, vse skupaj pa še zoper prikladne »grešne kozle«, npr. zoper mednarodni terorizem in organizirani kriminal, ki sta postala osrednja Sovražnika/Sovraga (*folk devils*) vsega »civiliziranega in svobodnega« sveta po notranjem zlomu, kolapsu sovjetskega imperija. Glede na izjemne manipulativne zmožnosti, ki označujejo postmoderno »družbo spektakla«, sploh ne preseneča, da je javno mnenje to za lase privlečeno zgodbo o globalnih bodbah *par excellence* »kupilo« z izredno naglico in lahkoto, in to celo evropsko, ki se pogosto domišljavo razglašala za bolj kritičnega od npr. severnoameriškega. Za zgled: Delo je avgusta letos objavilo agencijsko poročilo o rezultatih Evrobarometra (rednega polletnega merjenja evropskega javnega mnenja), iz katerega je razbrati, da postavlja kar 80 odstotkov državljanov petnajsterice na prvo mesto med grožnjami mednarodni terorizem, ki mu po oceni 72 odstotkov sledi širjenje orožja za množično uničevanje, tretja največja grožnja pa je organizirani kriminal; tudi državljani trinajstih držav kandidat za članstvo v Evropski uniji so pokazali, da so na dobri poti, da že kmalu postanejo pravi (»polnopravni«) Evropejci, saj so se »zmotili« le v tem, da so na prvo mesto postavili strah pred epidemijami (80 odstotkov anketiranih) in »še« na drugo mesto mednarodni terorizem (74 odstotkov), ki mu diha za vrat organizirani kriminal na še vedno spodobnem tretjem mestu (s 73 odstotki).

So javnomnenjske analize (katerih manipulacijski potencial seveda tudi ni majhen in jih je vselej treba interpretirati *cum grano salis*) razlog za tesnobo, bojazen strah ali preplah? Morda pa vendarle ni vse tako zelo črno. Mogoče pa so anketiranci pod »terorizmom« razumeli divjanje zdajšnje »protiteroristične koalicije«, pod »organiziranim kriminalom« pa uničevalno delovanje organiziranega kapitala. Mogoče? Hm.

Literatura:

1. Akers, R. (2001). **Criminological Theories**. Los Angeles, Roxbury.
2. Beck, U. (1998). **Risk Society**. London, Sage.
3. Benton, T. (1999). Radical politics – Neither Left nor Right? V: M. O'Brien in sodelavci: **Theorising Modernity**. London, Longman, s. 39–64.
4. Boutellier, H. (2000). **Crime and Morality**. Dordrecht, Kluwer Academic Publishers.
5. Chomsky, N. (2003). **Le profit avant l'homme**. Paris, Fayard.
6. Cote, S. (2002). Introduction. V: S. Cote: **Criminological Theories**. Thousand Oaks, Sage, s. xiii–xxiv.
7. Ehrenberg, A. (1991). **Le culte de la performance**. Paris, Hachette.
8. Foucault, M. (1984). **Nadzorovanje in kaznovanje**. Ljubljana, Delavska enotnost.
9. Furedi, F. (2002). **Culture of Fear**. London, Continuum.
10. Garland, D. (2001). **The Culture of Control**. Oxford, Oxford University Press.
11. Giddens, A. (2002). **Runaway World**. London, Profile Books.
12. Giddens, A. (1997). **The Transformation of Intimacy**. Cambridge, Polity Press.
13. Goffman, E. (1971). **Relations in Public**. London, Allen Lane.
14. Gorz, A. (1999). **Reclaiming Work**. Cambridge, Polity Press.
15. Hardt, M.; Negri, A. (2000). **Empire**. Cambridge, Harvard University Press.
16. Kurz, R. (2000). **Svet kot volja in dizajn**. Ljubljana, Kratina.
17. Lea, J. (2002). **Crime and Modernity**. London, Sage.
18. Lee, M. (2001). The Genesis of »Fear of Crime«. **Theoretical Criminology**, št. 4, s. 467–486.
19. Melossi, D. (1990). **The State of Social Control**. Cambridge, Polity Press.
20. Midgley, M. (2001). **Wickedness**. London, Routledge.
21. Morrison, W. (1955). **Theoretical Criminology**. London, Cavenish Publishing Limited.
22. Peršak, N. (2003). O novodobnem suženjstvu, tihotapljenju in izkoriščanju ljudi. **Revija za kriminalistiko in kriminologijo**, št. 1, s. 52–60.
23. Ramonet, I. (2003). Mourir au travail. **Le Monde diplomatique**, št. 591, s.1.
24. Ritzer, G. (2002). McJobs: McDonaldization and Its relationship to the Labor Process. V: 25. G. Ritzer: **McDonaldization**. Thousand Oaks, Pine Forge Press, s. 141–147.
26. Scheerer, S.; Hess, H. (1997). Social Control: A Defence and Reformulation. V: R. Bergalli in C. Sumner: **Social Control and Political Order**. London, Sage, s. 96–130.
27. Simon, J. (1998). The Emergence of a Risk Society: Insurance, Law, and the State. V: P. 28. O'Malley: **Crime and the Risk Society**. Aldershot, Asgate, s. 3–32.
29. STA (2003). Epidemije in terorizem. **Delo**, 11. avgusta, št. 184, s. 1.
30. Toffler, A. (1980). **Treći talas**. Beograd, Jugoslavija, 2. del.
31. Touraine, A. (1992). **Critique de la modernité**. Paris, Fayard.
32. Young, J. (1999). **The Exclusive Society**. London, Sage.

About the contemporary risks, threats and dangers – post-modern society in the style of »house of horrors«

Zoran Kanduč, LL.D., Research Associate, Institute of Criminology at the Faculty of Law, Poljanski nasip 2, 1000 Slovenia

Intimidation of people has long been an important control mechanism. This applies also to the nascent post-modern, market and »headless« society. Contemporary society is also a society of fear, i.e. a society in which fear is a basic socio-psychological glue (and motive). Contemporary fears are – as ever – diverse, their most important epicentres are hidden in the economic sphere. In fact they are not hidden at all, it even seems that they are very well known to everyone. Actually, it is a question of fear of loss of employment or source of income and eo ipso a whole range of other rights. This fear (of economic lack of success/failure and thus deprivation or even exclusion from normal social currents) inflames the competitive war between – structurally (and globally) very impaired – sellers of labour. The aggressive competition for jobs (or for paid heteronomous/ abstract tasks) strengthens even more the increasingly authoritative power of public and private employers (the distinction between them is less and less significant and more and more blurred). In the political speech of the media, the most exposed role is played by fear of organised and non-organised (mostly property) crime and fear of »terrorism«, i.e. a phenomenon, which is ideologically defined (»constructed«) in such a way as to eliminate the terrorist practices of the most powerful states in the world hierarchy, of course, above all the USA (and its servile vassals). This is not at all surprising, because the ruling class has always resorted to inspiring fear in the hearts of the »moral majority«, which should be primarily afraid of the dangerous poor (»those which are below and far away«) and not of dangerous holders of social power and the harmful functioning of the economic system – in the contemporary context, of course, the capitalist system – and structural violence connected with it (which has been perpetuated by the conformity and instrumental activism of the »moral majority«).

Key words: post-modern society, risk society, fears and dangers, victims

UDC 343.988 : 316.3 + 316.62